
ACTIVITEITENMAP

WERELDORIENTATIE

Jan Janssen (tevens eindredactie)
Charles Kalkhoven (tevens eindredactie)
Yvonne Kalkhoven
Annemarie Legius
Ben Verbruggen

met medewerking van
Annie Beemster-van den Anker
Vera Geurds
Ingrid Rietveld

idee

1 INLEIDING

Idee wereldoriëntatie vormt een brede basis voor wereldoriënterend onderwijs in groep 1/2 en is uitgewerkt volgens een 'bronnenboek'-gedachte. Een rijke schat aan concrete werkideeën biedt u tal van mogelijkheden tot gevarieerd onderwijs in deze groepen. We hebben voor *Idee* ontwikkelingsstimulering als centraal vertrekpunt genomen. Met het programma is een fundament te realiseren voor elke vervolgmethode voor wereldoriëntatie. Vanzelfsprekend is er ook een speciale doorgaande lijn namelijk naar het wereldoriënterend programma voor groep 3 en 4 *In de kijker*. De samenhang binnen 24 verschillende doewoorden zorgt voor gebruiksgerichte en gebruiksvriendelijke mogelijkheden. De doewoorden zijn gekozen uit de belevingswereld van het jonge kind. *Idee* is uitgebreid in de praktijk getest. Veel leerkrachten uit groep 1/2 hebben met 'hun' kinderen medewerking verleend aan de realisering van dit unieke pakket. Een woord van dank aan hen is op zijn plaats. In het bijzonder danken wij:

Lucy Ammerlaan

Annie Beemster-van den Anker

Jolande van Dijk

Cees Elbers

Vera Geurds

Corinne van Velzen

2 VISIE ACHTER IDEE

Inleiding

Het onderwijs in de onderbouw van de basisschool is sterk in beweging. Zo speelt er de zorg om de verworvenheden van het voormalige kleuteronderwijs. Het verschijnsel van de voorbereidende programma's en de reacties die dat oproept is eveneens een belangrijk item. Er is soms een behoorlijke spanning merkbaar tussen verschillende opvattingen en benaderingswijzen binnen het onderwijs voor groep 1/2. Open onderwijs versus gesloten onderwijs; het geloof in spontane ontwikkelingen en exploratiedrang versus het benadrukken van sturing van leerprocessen; de roep om meer aandacht voor het opleiden van leerkrachten belast met de zorg voor jonge kinderen; de vrees voor 'smalle' leerlijnen en 'smalle' vaardigheidstraining; het eenzijdig accentueren van registreren en volgen; de wenselijkheid van een samenhangend curriculum voor kinderen van vier tot twaalf jaar. Kortom, allemaal actuele en deels ook oude, bekende thematieken in de discussie over het onderwijs aan jonge kinderen. *Idee* wil een eigen, concrete bijdrage leveren aan dit onderwijs in groep 1/2. Reden genoeg om aan te geven waar *Idee* voor staat.

Wereldoriënterend en ontwikkelingsgericht onderwijs

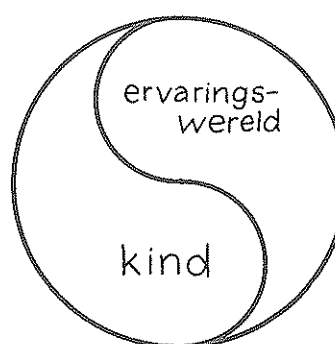
Aan de basis van *Idee* ligt niet de 'smalle' voorbereidingsgedachte, maar juist een brede ontwikkelingsgerichte benadering in een wereldoriënterende context.

De ontwikkeling bij jonge kinderen wordt vooral bepaald door de wisselwerking tussen kind en ervaringswereld. Een wereld of omgeving van dingen, planten, dieren en mensen. We spreken van een natuurlijke, sociale, technische en culturele omgeving. Zonder exploratiedrang (de behoefte om te verkennen) zou die omgeving voor kinderen te zeer een gesloten boek blijven. We kiezen dan ook uitdrukkelijk voor aansluiting bij en stimulering van die exploratiedrang van kinderen. Daarbij geldt dat die exploratie zich kenmerkt door een 'spelend in de wereld staan'. Het spel komt in de concrete uitwerkingen van *Idee* regelmatig en in verschillende vormen voor.

Het spelende, explorerende kind staat in een voortdurende ontwikkeling-leerrelatie met de wereld om hem heen. Het is een relatie van balans en onbalans, van harmonie en disharmonie, van vrede en conflict. Telkens opnieuw voelt het kind zich uitgedaagd tot actie en reactie. We zien bijvoorbeeld hoe de aandacht plotseling door iets getrokken wordt, hoe iets anders uitpakt dan werd verwacht of hoe een kind boos, bang of verdrietig wordt wanneer de omgeving niet steeds vanzelf de oplossing aandraagt voor ieder probleem of een pasklaar antwoord heeft op elke vraag.

Ontwikkeling gaat niet vanzelf. Kinderen rekenen op onze steun om die ontwikkeling actief te (leren) verwerven! In wezen moet die steun vooral bestaan uit het bieden van mogelijkheden aan het kind om de wereld om hem heen zonder emotionele belemmeringen of faalangst tegemoet te treden. Een kind dat zich (op school en thuis) vrij kan voelen, een zekere levensvreugde bezit, is vanzelf nieuwsgierig. Uw rol als leerkracht is van groot belang: u dient het kind in een ervaringsgerichte dialoog (blz. 46) te helpen om vanuit vrijheid, zelfvertrouwen en exploratiedrang bewust en actief mee te bouwen aan de wereld om hem heen. Deze houding is de kern en de basis van de ontwikkelingsgerichte en wereldoriënterende aanpak.

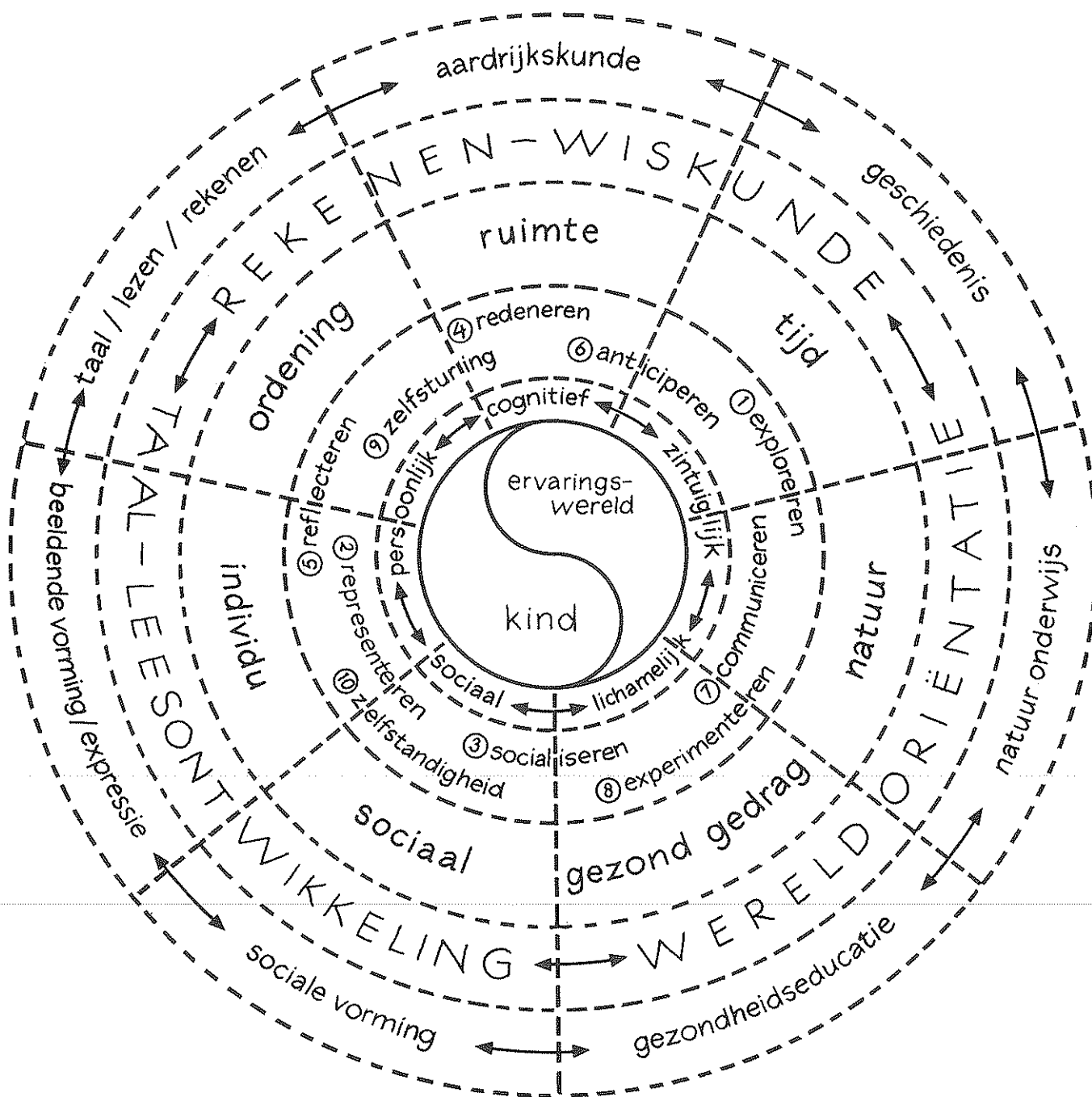
In schema:

Belang van ontwikkelingsdoelen

Vanuit de hierboven aangegeven wisselwerking krijgen verschillende ontwikkelingsaspecten geleidelijk hun invulling. Het gaat dan om lichamelijke (fysieke) en psychische aspecten, waarbij aan deze laatste aspecten nog een sociale, een persoonlijke (zelfbeeld) en een cognitieve ontwikkeling kunnen worden onderscheiden. Sociale ontwikkeling duidt dan op het begrijpen van anderen en op de omgang en samenwerking met anderen. De kern van de persoonlijke ontwikkeling is de groei van het beeld dat iemand van zichzelf heeft: wie ben ik, wat wil ik, wat kan ik, waarvoor sta ik? Cognitieve ontwikkeling is de ontwikkeling van het kennen, het denken, het oplossen van problemen, de ontwikkeling van het waarnemen, het voorstellen, het geheugen en de aandacht. Deze cognitieve ontwikkeling beïnvloedt het zelfbeeld. Dat geldt overigens ook voor de lichamelijke ontwikkeling. De verschillende ontwikkelingsaspecten hangen nauw met elkaar samen en beïnvloeden elkaar.

In *Idee* onderschrijven we het belang van brede, samenhangende ontwikkelingsdoelen. Dit zijn doelen die gedurende het gehele onderwijsproces belangrijk blijven. Ze worden niet zomaar gerealiseerd door het geven van lesjes of het slaafs volgen van een programma. De wijze waarop u de kinderen vanuit de gegeven ideeën weet te stimuleren tot bij-

3 UITGANGSPUNTEN VAN IDEE

Algemene uitgangspunten

Idee heeft een zestal algemene uitgangspunten gekozen als grondslagen voor de uitwerkingen van de ideeën.

1 Idee honoreert de eigen identiteit van het onderwijs in groep 1/2 door:

- gerichtheid op 'leren door doen': via spelsituaties, materiaalgebruik en echte doebladen. Deze zijn bedoeld om de activiteiten te ondersteunen en te verlevendigen. Ze kunnen zeer gevarieerd worden ingezet;
- inhouden te concentreren rondom activiteiten met een wereldoriënterende context;
- werkvormen te kiezen die aansluiten bij alom bekende situaties bij het werken in groep 1/2 en het werken in hoeken;
- oog te hebben voor spel en 'vrije ruimte' in het dag- en weekprogramma;
- in veel lesideeën een spel en/of zelfontdekkende sfeer te creëren met ruimte voor experimenteren en het vinden van eigen oplossingswegen;
- in de ideeën regelmatig suggesties te geven voor het flexibel omgaan met ontwikkelingsverschillen tussen kinderen;
- aandacht te schenken aan het werken met ontwikkelingsmateriaal en prentenboeken.

2 Idee bouwt voort op een flexibele organisatie en inpassing van activiteiten door:

- niet een cursorisch programma te kiezen, maar een schat aan concreet beschreven activiteiten aan te bieden, waarmee de leerkracht op verschillende manieren om kan gaan;
- de leerkracht volledige vrijheid te bieden met betrekking tot de opbouw. Hoewel voor het maken van keuzen suggesties worden gegeven, blijven we vasthouden aan de 'bronnenboek'-gedachte met het accent op eigen keuzen;
- aan scholen die in een vakinhoudelijke doorgaande lijn willen werken de mogelijkheid te bieden een apart pakket te gebruiken;
- een vrije hantering van de uitgewerkte lesideeën te bevorderen door de ideeën losbladig te ordenen in mappen;
- ideeën die op een bepaalde inhoudelijke manier bij elkaar passen in een ordeningsoverzicht bijeen te brengen;
- per doewoord een organisatiematrix aan te reiken, waarin alle gegevens over aanpak en organisatie op overzichtelijke wijze zijn bijeengebracht (zie blz. 28 e.v.).

3 Idee maakt een ongedwongen aansluiting in doorgaande lijnen mogelijk door:

- recht te doen aan verkennende activiteiten rondom tijd, ruimte, natuur, gezond gedrag en sociale redzaamheid, hetgeen een basis vormt voor het on-

derwijs in de kennisgebieden in het algemeen en het programma *In de kijker* in het bijzonder;

- de leerkracht steun te bieden om zich met behulp van de rijke schat aan ideeën vooral te richten op brede ontwikkelingsdoelen die voor de basisvorming van het kind van fundamenteel belang zijn.

4 Idee schenkt aandacht aan fundamentele belevingen van kinderen door:

- de keuze van de 24 doewoorden waarin de ervaringsgebieden tot uitdrukking komen (feesten, leven, ruiken, spelen, ziek zijn enzovoort);
- in de uitwerking van de ideeën regelmatig aan te sluiten bij de verschillende thuis- en voorschoolse situaties van kinderen en deze in de activiteit te betrekken;
- in de algemene inleiding de leerkracht te wijzen op het belang van de eigen inbreng van kinderen en dit ook in de uitwerkingen van de ideeën te suggereren.

5 Idee gaat niet uit van cursorisch werken, maar maakt een planmatige aanpak wel goed mogelijk door:

- het bieden van mogelijkheden om kinderen te volgen tijdens geselecteerde activiteiten;
- het bieden van suggesties ten aanzien van de manier waarop in een klasseschrift regelmatig de balans kan worden opgemaakt (observeren en registreren);
- het aangeven van handreikingen voor het kiezen van activiteiten en het eventueel samenstellen van projecten.

6 Idee wil een gebruiksvriendelijk ideeënboek zijn door:

- de concreetheid in de uitwerkingen van de ideeën niet op te vatten als geslotenheid, maar als voorbeeld van hoe het zou kunnen;
- overzichtelijke, bondige beschrijvingen aan te bieden van één pagina per idee, in een losbladig systeem;
- een vormgeving die duidelijk en uitnodigend is;
- ook contexten aan te reiken in de vorm van een (opzeg)versje, verhaaltje, liedje, probleemsituatie, spel, verrassing enzovoort, waardoor kinderen gemakkelijk betrokken raken;
- heldere aanwijzingen te geven ten aanzien van organisatie, benodigde materialen, inpassing in de seizoenen, observaties enzovoort.

Uitgangspunten bij wereldoriëntatie

Inleiding

In het gedeelte over de visie achter *Idee* (blz. 5) is benadrukt dat een wereldoriënterende context de uitgangsgedachte is voor alle activiteiten in *Idee*. In elk idee krijgt het kind mogelijkheden aangereikt om een stukje van de wereld verder te verkennen. Specifieke uitgangspunten voor de activiteiten waar een speciaal accent ligt op wereldoriëntatie worden nu geformuleerd.

Aspecten

Het is de taak van elke school om kinderen te confronteren met de wereld om hen heen, zodat zij die wereld beter begrijpen en er meer greep op krijgen. De levende en de niet levende natuur, de sociale en culturele omgeving en de ordening in ruimte en tijd zijn essentiële aspecten van die wereld. Deze aspecten hebben ruimschoots en evenwichtig verdeeld een plaats gekregen in de ideeën. We bieden ze geïntegreerd aan: altijd is er de ruime context van het doewoord waarbinnen in verschillende ideeën accenten gelegd worden op de genoemde aspecten van de werkelijkheid. Op bladzijde 15 vindt u een overzicht van de verdeling van de aspecten over de doewoorden.

Samenhang

Wereldoriëntatie richt zich op de totale vorming van kinderen. Naast elkaar en gelijkwaardig zijn belangrijk het cognitieve, het affectieve, het sociale en het esthetische aspect. Het kind zal de wereld om hem heen steeds beter leren kennen. Het zal een steeds sterker gevoel ontwikkelen voor wat hem in de dingen om hem heen aantrekt en wat niet. Het beseft dat het die wereld deelt met anderen wordt steeds sterker en het oordeel over wat het zelf mooi of lelijk vindt gefundeerder. Dit begrip van de wereld wordt vergroot en gestimuleerd door verrijking van kennis, voortdurende oriëntatie op waarden en normen en uitbreiding van vaardigheden. Deze ontwikkeling vindt niet alleen plaats in de breedte (steeds meer weten), maar ook in de diepte (iets beter kunnen begrijpen).

Exploratiedrang

Idee gaat er van uit dat kinderen vanuit zichzelf gemotiveerd zijn tot verkennen, dat ze een drang hebben tot exploreren. De leerkracht hoeft 'slechts' te zorgen voor inspirerende aanleidingen, uitdagende materialen en voldoende mogelijkheden om dingen te onderzoeken. Is de belangstelling van de kinderen eenmaal gewekt, dan zijn ze moeilijk tegen te houden.

Eigen inbreng

In wereldoriënterend onderwijs staan activiteiten van kinderen centraal: het is een doezaak. Kinde-

ren zijn zelf actief bezig. De activiteiten die ze uitvoeren liggen op het terrein van

- waarnemen: door middel van de zintuigen, ook in spel en beweging;
- exploreren: onderzoeken, handelen, manipuleren, verzamelen, construeren;
- verklaren en zingeven: beschrijven en vertellen, verwerken van ervaringen, verbanden leggen.

Manieren van leren

Wereldoriëntatie wordt gekenmerkt door twee manieren van leren: ervaringsgericht leren en handelingsgericht leren. Met ervaringsgericht leren bedoelen we dat, uitgaande van ervaringen die kinderen al hebben, op school een uitbreiding wordt gegeven aan die ervaringen en dat eigen ervaringen en die van anderen worden geïntegreerd. Met handelingsgericht leren doelen we op 'leren door doen': leren door activiteiten uit te voeren.

Omgeving

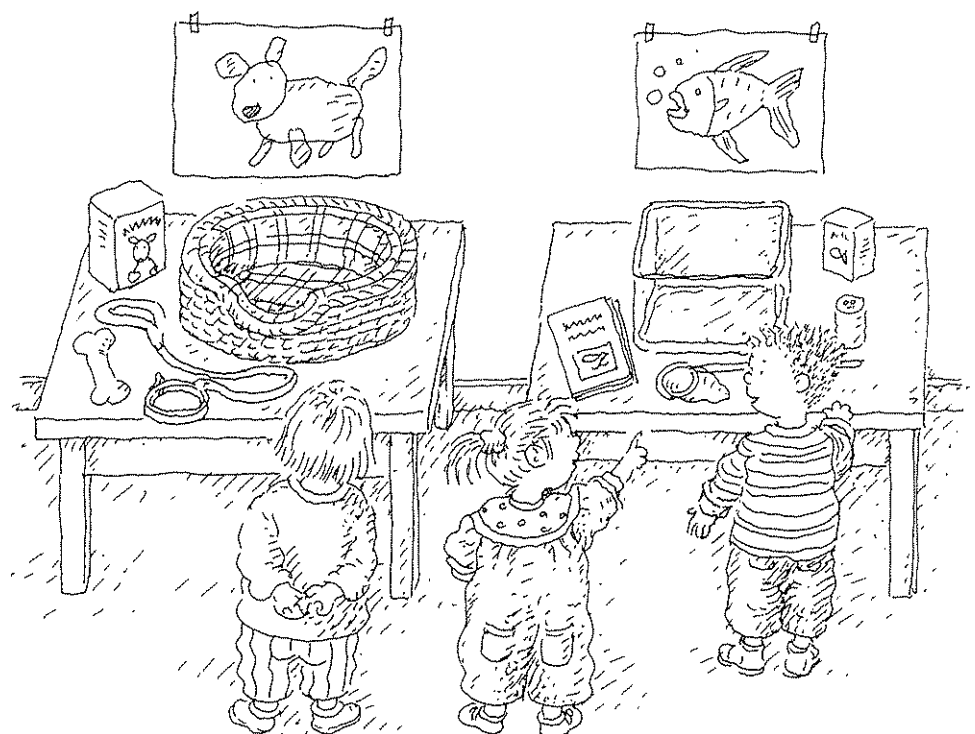
In de activiteiten op het terrein van de natuur kijkt *Idee* door de ogen van het jonge kind naar diens onmiddellijke, eigen omgeving. Concrete thema's over planten, dieren, mensen en dingen, waarnemingen die kinderen zelf doen en waarover ze zich verwonderen, vormen de basis voor de onderwerpen in de activiteiten waarin de nadruk op de natuur ligt. Techniek, voorzover in de beleving van een kind relevant, heeft hier ook een plaatsje gekregen. Vanzelfsprekend werkt u hier heel veel met concreet materiaal. De sociale en culturele omgeving, dat wat door de mensen in de wereld is ingebracht, zit door alle activiteiten en onderwerpen van *Idee* heengeweven. De rol die de mens speelt of gespeeld heeft in het tot stand komen van de wereld zoals die er nu uitziet, vindt u in vrijwel elke activiteit terug. Er zijn ook lesideeën waarin heel specifiek het sociale aan de orde komt: het leren omgaan met anderen, rekening houden met het welzijn van anderen, sociale redzaamheid. Verkeerseducatie is in enkele activiteiten opgenomen.

Ruimte en tijd

Ordening in ruimte en tijd krijgt ook veel aandacht. Kleuters ontwikkelen een inzicht dat hen in staat stelt ordening aan te brengen in de ruimte om hen heen; ze krijgen een steeds nauwkeuriger kijk op nabijheid (hoe dichtbij zijn de dingen in de ruimte?) en verwijdering (hoe ver zijn ze uit elkaar?). Met name een oriëntatie in de tastbare ruimte, de directe omgeving van het kind, is in de ideeën uitgewerkt. In het algemeen ziet men een oriëntatie op het eigen lichaam als een voorwaarde voor verder ruimtelijk inzicht: ook lichaamsoriëntatie krijgt in de ideeën de nodige aandacht.

Ten aanzien van de oriëntatie in de tijd doen zich bij het kind in de kleuterleeftijd belangrijke ontwikkelingen voor. Kinderen komen langzaam los van het

hier-en-nu: ze beginnen over gebeurtenissen in het verleden te denken en leren de woorden die je daarbij kunt gebruiken. Ze gaan ook beseffen dat de tijd een zich herhalend, cyclisch karakter heeft: dingen gebeuren na elkaar in een steeds terugkerende volgorde. Een vorm hiervan is het biologisch tijdsbesef: een kind krijgt door middel van concrete ervaringen in de gaten, dat in de natuur processen (zoals het wisselen van de seizoenen) elkaar eindeloos opvolgen. Het dagelijks tijdsbesef is hiervan een afgeleide: in de alledaagse omgeving is ook een ordening aan te brengen van telkens terugkerende momenten die zich steeds in een bepaalde vaste volgorde aandienen: als de juf 's middags heeft voorgelezen, word je opgehaald, ga je mee naar huis en krijg je thuis een beker chocomel. Dit uitbreiden van het tijdsbesef en daarmee in samenhang het kunnen verwoorden heeft in *Idee* vooral vorm en inhoud gekregen in activiteiten waarin de kinderen ervaringen opdoen met (alledaagse) tijdsverschijnselen en waarin de tijdsbeleving een grote rol speelt.

4 DOELSTELLINGEN VAN IDEE

Inleiding

Wanneer u met de kinderen activiteiten uit *Idee* realiseert, dan heeft u daarmee steeds een bepaalde bedoeling. Die bedoeling hangt samen met wat in de gegeven situatie mogelijk en wenselijk is. Misschien kiest u een activiteit in de hoop dat de kinderen er sterk door geboeid raken. Het hoofddoel is dan betrokkenheid. Mogelijk is ook dat u een activiteit aan een groepje kinderen aanbiedt. Als bijvoorbeeld sommige kinderen daarvoor grote interesse tonen dan past een heel bewuste keuze voor een activiteit als het bekijken van beestjes. Soms ook zult u heel gericht een bepaalde vaardigheid of inhoud willen aanleren, bijvoorbeeld veters strikken of een versje leren. Een andere mogelijkheid is dat u over meerdere activiteiten heen gericht let op de wijze waarop de kinderen met een opdracht of activiteit omgaan. U kijkt dan bijvoorbeeld naar het strategisch handelen of naar de manier waarop kinderen te werk gaan. Het is dan van belang hoe kinderen dat doen, welke strategieën ze daarbij hanteren en hoe u dit als leerkracht het best kunt stimuleren. De ideeën zijn dan geen doel op zich, maar een reeks van mogelijkheden om kinderen te stimuleren in het leren aanpakken van problemen. Ze dienen dus een breder ontwikkelingsdoel. Bedoelingen kunnen sterk variëren. We onderscheiden

- brede ontwikkelingsdoelen;
- meer specifieke doelen.

Brede ontwikkelingsdoelen

Dit zijn doelen die in de gehele onderbouw belangrijk zijn. Deze doelen zijn niet in 'mootjes' aan te leren, maar kunnen wel gestimuleerd worden door er bij alle activiteiten alert op te zijn. We denken hierbij aan de volgende tien doelen.

1 Exploreren

Exploreren doet een kind wanneer het op basis van een gevoel van veiligheid en geborgenheid vanuit een actieve houding de wereld tegemoet treedt. Dat houdt in dat het niet passief de omgeving op zich af laat komen of alleen maar reageert als het daartoe wordt uitgedaagd. Het gaat er vooral om dat het kind in wisselwerking met zijn omgeving actief zijn wereld opbouwt. In wezen betekent ruimte voor exploratie: ruimte voor emancipatie. Dat wil zeggen dat het kind niet is overgeleverd aan ideeën, voorschriften en visies die het vanuit zijn omgeving krijgt opgelegd, maar dat het zelf iemand mag zijn, met een eigen inbreng en met eigen creativiteit. In die 'exploratieve' relatie met een 'prikkelende' wereld is het spel de meest wezenlijke bezigheid van jonge kinderen. Soms kan die prikkeling te groot zijn. Kinderen reageren dan te impulsief en hebben geen tijd om te overleggen of te overdenken hoe ze

zullen reageren. Maar soms ontbreekt hun juist de lust tot ondernemen en is gerichte uitlokking nodig.

2 Uitingsvaardigheden (representeren)

Kinderen hebben een sterke behoefte om dingen die ze meemaken en in zich opnemen (interioriseren) te uiten. Vaak doen ze dat op een geheel eigen wijze. In het zich uitdrukken (exterioriseren) geeft het kind op allerlei manieren vorm aan belevingen en ervaringen (representeren). Tegelijk doet het daarbij weer nieuwe indrukken op. Het leert ook om te gaan met niveaus van representeren; van concreet (materieel) naar abstract (symbool, teken, woord, begrip, model).

Kinderen doen er soms jaren over om los te komen van het concrete. Dat is goed te zien bij complexe begrippen als *ruimte*, *tijd* of *hoeveelheid*. Representeren heeft niet alleen te maken met het weergeven van wat logisch is. Het gaat ook om het leren uiten van emoties en gevoelens in rollenspel, in woord, gebaar of tekening. Een belangrijk middel waarmee u dit representeren kunt bevorderen is aandacht hebben voor iedere uitingsvorm van het kind. Bijvoorbeeld door een spel, een bouwwerkje, een stempelactiviteit, een knutselactiviteit, een schema of tekening tijdens de uitvoering met interesse te volgen. Een andere manier is aanmoedigen of het eindresultaat individueel of in een klein groepje bespreken (terugblikken).

3 Samen spelen en samen werken (socialiseren)

Jonge kinderen stellen zichzelf in het centrum van hun ervaringswereld. Die sterke 'ik-gerichtheid' zien we bijvoorbeeld in uitlatingen als: 'Ik wil de grootste' en 'Mijn papa is de liefste'. Kleuters zijn de makers van hun eigen wereld; een wereld waarvan zij zelf het middelpunt zijn. Vanuit dat egocentrische denken leren ze geleidelijk meer rekening te houden met anderen. De school helpt hen daarbij door hen samen te laten spelen en werken. *Idee* probeert hen daarbij bewust te maken van regels, afspraken en manieren van samenwerken.

4 Redeneren, samenhangend weten en begripvorming

Heel veel weten is bij volwassenen een gestructureerd, samenhangend weten, dat hen in staat stelt de wereld vrij systematisch en logisch tegemoet te treden. Jonge kinderen zien vaak veel minder samenhang tussen wat er om hen heen gebeurt. Ze weten vaak wel van alles, maar dat weten is onsystematisch. Er is nog weinig structuur in het begripmatig netwerk, in het geheel van onderling samenhangende begrippen. Volwassenen zeggen bijvoorbeeld heel gemakkelijk dat iets meer, groter of langer is. Ze staan dan niet meer stil bij het feit dat dat 'meer' voor hen heel eenvoudig vanuit verschillende gezichtspunten kan worden vastgesteld. Bijvoorbeeld: meer in aantal, maar niet meer

in gewicht; ver weg vanuit een afgesproken maat, maar niet vanuit een persoonlijke beleving. Voor jonge kinderen is er nog maar nauwelijks sprake van een gestructureerde, begripsmatige, logische greep op de wereld. Ze hebben hun eigen logica, waar volwassenen vaak te weinig oog voor hebben. Leerkrachten dienen daarom het kinderlijk redeneren met veel aandacht voor uiterlijke (en volgens volwassenen vaak minder wezenlijke) zaken niet alleen te leren accepteren, maar ook te leren zien (observatie)!

Natuurlijk moeten jonge kinderen ook geholpen worden meer logische greep op de werkelijkheid te krijgen, maar dat gaat wel geleidelijk. Doorgaans verloopt dit proces via oriënteren en materieel handelen naar verwoorden en verinnerlijking. Sommige kinderen begrijpen een route (een aspect van een plattegrond) door deze concreet te lopen. Anderen begrijpen zo'n route door die met blokjes weer te geven of op papier te zetten. Brede begripsvorming vraagt om het zelf leren oplossen van problemen, waarbij kinderen door proberen, door ervaringen van succes en mislukking een aanpak leren, waarmee ze in andere en soortgelijke probleemsituaties uit de voeten kunnen (wendbaarheid, leren toepassen van het geleerde).

Het logisch redeneren ontwikkelt zich vooral wanneer kinderen in probleemsituaties manieren (strategieën) vinden om zulke problemen aan te pakken en op te lossen.

5 Reflecteren en evalueren

Jonge kinderen gaan op in hun eigen activiteiten. Ze zijn vaak sterk gericht op het maken van een eigen produkt. Tijdens zo'n proces van iets oplossen of maken hebben ze weinig behoefte aan kritische bijstellingen, aanpassingen of verbeteringen. Dat komt omdat ze graag uitvoeren, maar minder graag evalueren (terugblikken). Ze moeten leren bewust na te denken over eigen handelingen, zich te oriënteren op wat ze doen of zeggen, afstand te nemen van impulsief reageren. U kunt hen daarbij helpen door regelmatig met hen terug te kijken (evaluatie-gesprekjes).

6 Vooruit- en terugdenken (anticiperen en retrociperen)

Jonge kinderen leven sterk vanuit het moment, de concrete situatie in het hier-en-nu. Ze redeneren van geval naar geval. Ze zien vaak geen verband met een groter geheel. Zo kunnen ze bij een activiteit opeens de moed opgeven, omdat ze niet gericht zijn op het vervolg. Bijvoorbeeld omdat ze niet weten dat er iets prettigs komt als het lukt. Anticiperen betekent vooruitdenken, overwegingen maken, nagaan wat de gevolgen van iets zijn, beseffen wat ergens na komt, voorspellen (plangedrag). Juist bij een langdurig proces als oriëntatie in de tijd zien we hoe jonge kinderen zeer geleidelijk oog krijgen

voor opeenvolging en verandering. In elke activiteit zit iets van opeenvolging, van voorspellen en plannen. Het is een proces dat nauw samenhangt met de wijze waarop kinderen zich iets kunnen voorstellen. Nog lang zullen vooruit- en terugdenken verbonden blijven met de concrete situatie.

7 Communiseren

Een spel opvoeren of iets maken doe je doorgaans niet in je eentje. Veel situaties deel je met anderen. Het belangrijkste hulpmiddel daarbij is de taal. Dit communiceren kan door vragen te stellen, te reageren op vragen of uitspraken van anderen, door iets uit te leggen of vast te stellen. Vaak gebeurt dit met woorden, maar het kan ook met gebaren of symbolen, met tekeningen en (letter)tekens.

8 Experimenteren en onderzoeken

Jonge kinderen gaan eigenschappen van dingen pas echt ontdekken wanneer ze met die dingen kunnen experimenteren. Dat doen ze door er op allerlei manieren actief (betrokken) mee om te gaan: vastpakken, voelen, betasten, ruiken, van alle kanten bekijken, proeven, laten vallen, lospeuteren enzovoort. Deze actieve exploratie is een belangrijke basis voor het leren. Het geeft kinderen de mogelijkheid zich een actieve kennis te verwerven die beter blijft dan de passieve kennis die is verkregen door luisteren en kijken (op afstand). Onze cultuur is al sterk een 'kijk- en wijscultuur' geworden. Heel veel jonge kinderen leven in situaties, waarin dingen (vruchten, stenen, nesten, zaden of mest) bekend worden verondersteld zonder dat er sprake is van kennis op basis van ervaring. In het directe manipuleren en experimenteren met dingen doen kinderen enorm veel ervaringen op. Ze ontdekken allerlei eigenschappen (temperatuur, gewicht, vorm, functie, kleur, structuur). Ook gaan ze verhoudingen en relaties zien tussen dingen in hun omgeving. Behalve tot manipuleren biedt allerlei materiaal ook mogelijkheden tot veranderen (transformeren). Zand is in allerlei vormen om te toveren, je kunt er met water een papje van maken, er kan een kleurtje aan worden toegevoegd. Blokken kun je combineren tot muurtjes of bruggen. Een meer gerichte vorm van exploreren is onderzoeken. Kinderen vergelijken veronderstellingen en gaan na of ze kloppen. Stimuleren van experiment en onderzoek vraagt veel ruimte voor eigen initiatief, maar ook veel en gevarieerd (natuurlijk) materiaal. Behalve het experimenteren met natuurlijk materiaal is ook het experimenteren met gereedschap en technieken (bakken, koken, timmeren, 'grondwerk', planten, kijkmiddelen enzovoort) een belangrijke ervaringsbron.

9 Zelfsturing

Wat kinderen doen en denken wordt sterk bepaald door de situatie, het moment, de directe omgeving

(veldsturing). Tegenover dit 'veldgebonden' handelen staat het handelen op grond van een eigen plan of besluit. Zelfsturing betekent dat men zelf leiding leert geven aan het handelen en niet alleen te werk gaat via missen en gissen. Het gaat erom dat kinderen geleidelijk strategieën, manieren van aanpak ontdekken (of aangereikt krijgen), waarmee ze steeds meer problemen leren oplossen.

10 Zelfstandigheid

Zelfstandigheid omvat niet alleen het zelfstandig, dat wil zeggen zonder hulp van anderen, voor eigen spullen kunnen zorgen (zelfredzaamheid) of taken kunnen uitvoeren. Zelfstandigheid houdt ook in: weten wat je wel en niet aankunt, verantwoordelijkheid dragen voor afgesproken activiteiten, samen met anderen een klusje uitvoeren, voor jezelf en anderen kunnen opkomen en rekening houden met anderen (sociale redzaamheid). Uiteindelijk gaat het erom dat het kind zelfstandig leert denken en handelen en zo voor zichzelf (en geleidelijk ook steeds meer voor anderen) zorg en verantwoordelijkheid leert dragen.

Bovenstaande beschrijvingen zijn nog zo algemeen dat ze u onvoldoende houvast kunnen geven om deze fundamentele en brede ontwikkelingsdoelen te kunnen stimuleren. Via een aantal invalshoeken bieden we u steun.

- Via observatiemiddelen. In de paragraaf over observeren (blz. 51 e.v.) worden met het oog op enkele brede ontwikkelingsdoelen voorbeelden gegeven van observatiepunten. Deze voorbeelden kunnen u op observatie-ideeën brengen. Ze kunnen ook dienen als voorbeeld voor het formuleren van eigen observatiepunten.

- Via het vermelden van verschillende doelstellingen in het draaiboek. De 'bedoelingen' in het draaiboek bij elk idee kunnen u helpen bij het zoeken van een richting van ontwikkelingsstimulering. Zo zijn er ideeën die een sterk appel doen aan zelfstandigheid, aan experimenteren en redeneren. Andere ideeën doen vooral een beroep op communiceren en zich houden aan onderlinge regels en afspraken (socialiseren).

- Via observatietips in het draaiboek. Regelmatig zijn observatietips gegeven in de richting van ontwikkelingsstimulering. Bijvoorbeeld in de vorm van opmerkingen over het noteren van eigen vindingen van de kinderen of van kinderlijke redeneringen. En in de vorm van vragen over hoe zelfstandig kinderen een activiteit aanpakken of hoe ze samenwerken.

- Ook in de beschrijvingen van de ideeën als zodanig wordt regelmatig een ontwikkelingsgerichte aanpak gesuggereerd. Bijvoorbeeld door aanduidingen als: 'Kom niet te gauw tussenbeide', 'Geef de kinderen rustig de tijd (ondernemen, actiegerichtheid), of 'Laat hen eerst vrij experimenteren met de materialen'.

Meer specifieke doelen

Dit zijn doelen die we onderscheiden vanuit de invalshoek van de vak-/vormingsgebieden. Het gaat dan om ervaringen opdoen met, inzicht krijgen in en vaardigheden ontwikkelen op het terrein van

- motoriek waaronder lichaamsschema;
- oriëntatie in de ruimte;
- oriëntatie in de tijd;
- omgaan met de natuur (eigenschappen van de natuurlijke omgeving);
- omgaan met gezond gedrag;
- omgaan met zichzelf en anderen (eigenschappen van de sociaal-culturele omgeving);
- omgaan met materialen en technieken.

De brede ontwikkelingsdoelen en de meer specifieke doelen vormen de grondslag voor het doelstellingsoverzicht op bladzijde 16 e.v. De doelen zoals in dit schema geformuleerd, zijn terug te vinden in

- de per doewoord geordende overzichten zoals op bladzijde 35 e.v.

- het draaiboek bij elk idee.

Het gaat er in *Idee* uitdrukkelijk niet om een opsomming te geven van wat kinderen op een bepaald moment allemaal zouden moeten kunnen en kennen. Het zijn geen beheersingsdoelen die moeten worden gecheckt om het kind vervolgens een gerichte training te geven. Ten aanzien van specifieke functietraining bestaan gegronde twijfels: zou een jong kind echt iets leren op een moment dat het daar nog niet aan toe is of andere behoeften heeft?

De doelen in *Idee* moeten worden beschouwd als aangrijpingspunten om kinderen ervaringen op te laten doen. Ervaringen die, geplaatst in de brede context van de inhoud van de activiteit, bijdragen aan een verdere ontwikkeling. De doelen vormen voor u een richtlijn bij het nemen van beslissingen ten aanzien van het onderwijsaanbod. Welke activiteit u kiest, op welk moment, met of voor welke kinderen, zijn keuzen die de kwaliteit van dat aanbod bepalen. Het doelstellingsoverzicht kan u helpen om betekenisvolle, uitdagende en daarmee ontwikkelingsbevorderende activiteiten te kiezen.

Overzicht van de doelstellingen

Op de bladzijde hierna vindt u een overzicht van de meer specifieke doelen in *Idee*, geordend naar het vakaccent wereldoriëntatie.

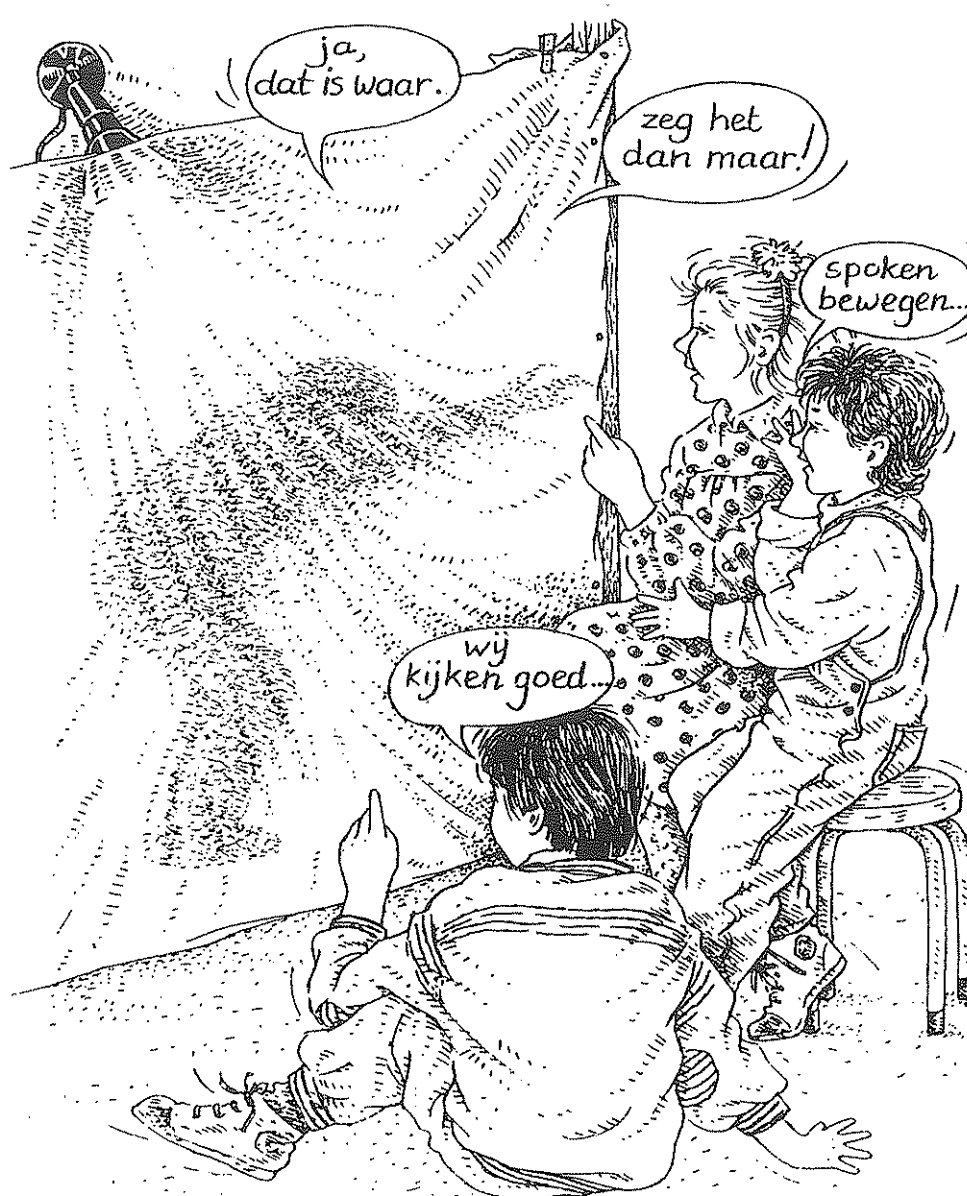
Doelstellingen Wereldoriëntatie						
Doewoord	13	14	15	16	17	18
	Lichaamsschema	Ruimte	Tijd	Natuur	Gezond gedrag	Sociale redzaamheid
1 Aankleden		x	x	xx	xx	
2 Bang zijn			x	xx	xxxx	x
3 Bewegen	xxx	x		xx	x	
4 Bezoeken		xx	xx			xxx
5 Boos zijn			x	xx	xxxx	x
6 Dromen	x	x	x	xx	xx	
7 Eten			x	xxxxx	xxx	x
8 Feesten		x	x	xxxx	xx	
9 Graven		x	xx	xxxxx	x	
10 Groeien		x	x	xxxxx	x	x
11 Horen/praten			xx	xxxxxx	x	
12 Kijken	x	x	x	xxxx		
13 Leren	x		x	xx	x	xxx
14 Leven/sterven			xx	xxx	xxx	
15 Ruiken/proeven	x	x	x	xxx	x	
16 Spelen	x		x	xx	xx	
17 Spetteren	x	xxx	xxx	xxxx	xxx	
18 Vliegen		x	xx	xxxxx	x	
19 Voelen				xxxx	xx	
20 Werken/maken			xxx	xxxx	xxx	x
21 Winkelen				x	xxx	xxx
22 Wonen		xxx	x	xxxx	x	xx
23 Zoeken	xx		x	xxx		xx
24 Zorgen		x	x	xxx	xxxx	xx

WERELDORIENTATIE

- 13 Lichaamsschema (zie ook 1)**
 13.1 Kennis en beleving van eigen lichaam (via directe ervaring, waarneming of voorstelling)
 13.2 Kennis en beleving van de positie van het eigen lichaam in de ruimte en van lichaamsdelen onderling
- 14 Oriëntatie in de ruimte (zie ook 2)**
 14.1 Ontdekken en leren kennen van eigen lichaam
 14.2 Ontdekken van en omgaan met relatie tussen zichzelf en elementen/dingen in de ruimte (relatieve posities, representeren en lokaliseren)
 14.2.1 Omgaan met ruimtelijke begrippen in bekende en nieuwe ruimten
 14.2.2 Omgaan met ruimtelijke begrippen in combinaties
 14.3 Ontdekken van en omgaan met relaties tussen elementen in de ruimte
 14.3.1 Hanteren van ruimtelijke begrippen in toepassingen en ruimtelijke probleempjes
 14.3.2 Manipuleren met begrippen van plaats en richting
 14.3.3 Ruimtelijke begrippen hanteren vanuit verschillende perspectieven
 14.4 Ontdekken van en omgaan met relaties tussen elementen in het platte vlak (representeren en lokaliseren in het platte vlak)
 14.4.1 Werken met een plattegrond
 14.4.2 Structureren van ruimtelijke situaties in het platte vlak
 14.4.3 Structureren van abstracte figuren
 14.4.4 Ontdekken van relaties
 14.5 Oriëntatie in de ruimte naar plaats, betekenis en functie
- 15 Oriëntatie in de tijd (zie ook 3)**
 15.1 Ontdekken van en ervaringen opdoen met tijdsbeleving (tijdsbeleving, besef van tijd, ritme-maat, volgorde van tijd, tijdsduur (biologisch en dagelijks tijdsbesef)
 15.2 Anticiperen op gebeurtenissen (via observatie, verwoording en afbeelding, dagelijks tijdsbesef)
 15.2.1 Relaties binnen tijd en tijdsbegrippen
 15.2.2 Rangschikken van gebeurtenissen en processen
 15.2.3 Begrippen van dagelijks tijdsbesef
 15.3 Tijdsbegrippen verwoorden, benoemen en meten
 15.3.1 Werkvolgorde-actievolverde
 15.3.2 Manieren om de tijd te meten
 15.4 Beschrijven en vergelijken van gebeurtenissen toen-nu (ontluikend historisch tijdsbesef)
 15.4.1 Volgorde van gebeurtenissen verwoorden met tijdsbegrippen
 15.4.2 Leeftijd, familie, generatie
 15.4.3 Oud en nieuw, hetzelfde en anders (continuïteit en discontinuïteit in de eigen omgeving)
- 16 Ontdekken van en omgaan met aspecten van de natuur**
 16.1 Verkennen van de omgeving; onderscheiden en benoemen
 16.2 Plekken in de eigen omgeving vergelijken
 16.3 Ervaringen en kennis opdoen met en van planten
 16.3.1 Verzorgen van planten (in de klas/buiten/ schooltuin)
 16.3.2 Bekijken en vergelijken van vruchten en zaden
 16.3.3 Bekijken en vergelijken van onderdelen van planten
 16.3.4 Groeiprocessen volgen en verwoorden
 16.4 Ervaringen en kennis opdoen met en van dieren
 16.4.1 Huisdieren, kinderboerderij
 16.4.2 Verzorgen van dieren op school
 16.4.3 Onderscheiden van hoofdgroepen van dieren (letten op uiterlijk, voedsel, voortbeweging)
 16.4.4 Bekijken en vergelijken van dieren rondom de school (bodemdieren, spinnen, vogels, e.d.)
 16.5 Ervaringen en kennis opdoen met en van het weer
 16.5.1 Het wisselen van de seizoenen
 16.5.2 Weersverschijnselen en weersveranderingen waarnemen
 16.5.3 De relatie weer-kleding
 16.6 Ervaringen en kennis opdoen met en van voedsel
 16.7 Ervaringen en kennis opdoen met en van de niet levende natuur (aarde, water, lucht, vuur)
 16.8 Ervaringen en kennis opdoen met en van eenvoudige natuurverschijnselen (gieten, drijven, zinken, varen, vullen, koken, eten bereiden)
 16.9 Ervaringen en kennis opdoen met en van bewegende voorwerpen (rollen, vallen, vliegen, rijden, wippen, glijden)
- 17 Kennis en ervaring opdoen van en met gezond gedrag**
 17.1 Lichaamsverzorging
 17.1.1 Kennis en attitude over lichamelijk welzijn en vermijden van riskant gedrag
 17.1.2 Kennis en attitude over specifieke aspecten van gezond gedrag
 17.2 Samenleven
 17.2.1 Gevoelens uiten en gedachten weergeven
 17.2.2 Kennisnemen van elkaars gevoelens en gedachten en ervoor openstaan
 17.2.3 Gevoelens, wensen en gedachten zo uiten dat anderen ze begrijpen
 17.2.4 Zich inleven in gevoelens en gedachten van anderen en hiermee rekening houden

- 17.3 Leefruimte
- 17.3.1 Kennis en ervaring opdoen van en met de omgeving waarin we leven
- 17.3.2 Attitude-ontwikkeling m.b.t. zorg voor onze omgeving

- 18 **Het leren omgaan met zichzelf en met anderen (sociale redzaamheid)**
- 18.1 Zelfredzaamheid
- 18.2 Werkhouding (onder andere: bezig blijven, halen van werkjes, opruimen, dingen klaarzetten)
- 18.2.1 Bijhouden van eigen vorderingen
- 18.3 Planten en dieren verzorgen
- 18.4 Mondigheid, zelfvertrouwen en assertiviteit
- 18.4.1 Probleempjes oplossen
- 18.4.2 Leiding geven in een groepje
- 18.4.3 Spreekdurf
- 18.4.4 Uitingsvaardigheden
- 18.5 Deelnemen aan het verkeer
- 18.5.1 Toepassen van ruimtelijke begrippen in verkeerssituaties
- 18.5.2 Eigen verkeersgedrag en ervaringen in het verkeer
- 18.5.3 Veilige routes nalopen, alleen en met anderen
- 18.5.4 Verkeersbrigadier: functie, betekenis en toepassingen
- 18.5.5 Stoep, straat en zebrapad: functie, betekenis en toepassingen
- 18.5.6 Weten waar je wel en niet veilig kunt spelen

5 INHOUDEN VAN IDEE

Idee komt via een viertal invalshoeken tot haar inhouden. Deze invalshoeken zijn

- doewoorden;
- ervaringsgebieden;
- vakinhoudelijk accent;
- eigen inbreng tijdens de activiteiten.

Doewoorden

Doewoorden zijn 'woorden' die ervaringsgerichte actie oproepen en zodoende aansluiten bij de ervaringswereld van kinderen. Het zijn 'woorden' die allerlei onderwerpen aansnijden die bij kinderen leven. In *Idee* hebben we gekozen voor 24 doewoorden, waaromheen de inhoud geordend is. Binnen elk doewoord zijn kortere of langere projecten of thema's mogelijk. In principe kunnen zelfs doewoorden in elkaar overgaan tot meer uitgebreide thema's. Bijvoorbeeld 'Voelen' en 'Ruiken' kunnen samen een langer thema vormen: 'Spelen met zintuigen'. 'Winkelen' en 'Werken/maken' zijn te combineren tot een langer project: 'Je kostje verdienen'. Bij de keuze van de doewoorden hebben praktijkervaringen van leerkrachten een belangrijke rol gespeeld. Hoewel het aantal (24) doewoorden de indruk zou kunnen wekken dat er per schooljaar ongeveer twaalf aan de orde moeten komen, is dat geenszins de bedoeling. We vinden juist dat u een eigen selectie en planning van de doewoorden binnen het jaarritme dient te maken. We hanteren de 'bronnenboek'-gedachte als uitgangspunt voor het maken van keuzen. Door de ordening via doewoorden willen we vooral de ontwikkelingsgerichte aanpak onderstrepen. Bovendien komt dezelfde ordening in doewoorden voor in het programma

In de kijker (kennisgebieden). Op die manier wordt nog eens extra continuïteit aangebracht in de doorlopende lijn. De 24 doewoorden zijn:

1 Aankleden	13 Leren
2 Bang zijn	14 Leven/sterven
3 Bewegen	15 Ruiken/proeven
4 Bezoeken	16 Spelen
5 Boos zijn	17 Spetteren
6 Dromen	18 Vliegen
7 Eten	19 Voelen
8 Feesten	20 Werken/maken
9 Graven	21 Winkelen
10 Groeien	22 Wonen
11 Horen/praten	23 Zoeken
12 Kijken	24 Zorgen

Ervaringsgebieden

U zult in het werken met jonge kinderen aan verschillende belangrijke ontwikkelings- en vormingsaspecten gelijkelijk aandacht willen besteden. Daarom hebben we ervoor gezorgd, dat belangrijke aspecten van de menselijke ervaringswereld binnen

elk doewoord hun plaats krijgen. Alle beschreven ideeën zijn binnen elk doewoord geordend naar een zevental te onderscheiden (maar niet te scheiden) ervaringsgebieden of themavelden. De benadering van de S.L.O. heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld. Die zeven ervaringsgebieden zijn:

1 *Mens en individu*

Het gaat hier om het ontdekken van de eigen individualiteit (zelfbeeld). Hierbij passen vragen als: Wat kan ik en wat kan ik niet (zelfredzaamheid)? Wie ben ik, wat doe ik (leren nadenken over zichzelf)? Hoe kijk ik naar anderen? Hoe zie ik eruit (lichaamsbeeld, lichaamsschema, zelfredzaamheid)?

2 *Mens en medemens*

Veel dingen kun je heel goed samen doen. Zo kun je samen praten (communiceren), samen werken (elkaar helpen) en samen zijn (gezellig meedoen, het gezellig maken, zorgen voor een zieke/oudere). Het gaat hierbij om vragen als: Hoe kijken we naar elkaar? Zijn we gelijk? Zijn we gelijkwaardig? Hoort iedereen erbij? Hoe gaan we om met cultuurverschillen (eetgewoonten, leefregels, manieren van vermaak en genieten)?

3 *Mens en natuur*

Het gaat hierbij om feiten en verschijnselen, waarvan je kennis neemt, waarin je samenhang ontdekt, waar je mee omgaat, experimenteert of waar je zorg voor hebt. We onderscheiden daarbij de levende en de niet levende natuur. De levende natuur gaat over wat beweegt, groeit, bloeit, verandert, vruchten brengt; over je eigen lichaam, huisdieren, planten, bloemen, groenten, vruchten, zaden, vogels en bodemdierjes. Bij de niet levende natuur denken we aan natuurverschijnselen als licht-donker, dag-nacht, weer, wind en wolken. Ook eigenschappen van voorwerpen: geur, kleur, vorm, gewicht, bewegen (rollen, glijden enzovoort), hoeveelheid, geluid en elementen als lucht, water, vuur en aarde komen aan bod.

4 *Mens en gezond gedrag*

Onderwerpen die bij dit ervaringsgebied aan bod komen zijn bijvoorbeeld: de zorg voor anderen (mensen, dieren, planten), omgaan met minder veilige situaties (verkeer, apparatuur), hygiënische gewoonten (toiletgebruik, wasgedrag), eet- en drinkgewoonten (snoepen), sport, spel en ontspanning, maar ook het zich houden aan afspraken en regels en het leren omgaan met angst, verdriet, ruzie en plezier (in de aandacht staan, gezelligheid scheppen enzovoort).

5 *Mens en tijd*

Het komen tot begrip van tijd is een langdurig proces. Aan de basis ervan ligt het beleven en beseffen van:

- opeenvolging: de ene gebeurtenis roept de andere op, er ontstaat een soort patroon dat ordening brengt in het leven van alledag (na regen komt zonneschijn, na de nacht komt de dag, na het doen van een werkje komt het buitenspelen). Kinderen leren zo anticiperen (vooruitlopen) op en retrociperen (teruggaan) in de tijd. Opeenvolging is er ook in elk leven: we spreken van levenscyclus en kringloop;
- tijdsduur: we weten allemaal hoe subjectief dit aspect is. Iets van korte duur kan een eeuwigheid lijken. Dat iets tijd kost leren kinderen ervaren bij wedstrijdje (beurt krijgen), bij wachten op een verrassing ('heerlijk avondje', verjaardag) of bij honger en slaap hebben (biologisch tijdsbesef);
- verandering: de mensen, planten, dieren en dingen om ons heen veranderen (sommige dingen veranderen uiterst langzaam (stenen), andere dingen veranderen veel sneller (zeepsopbellen, paddestoeien, dag-en-nacht). Soms is de verandering wel goed te zien, maar duurt ze vrij lang (seizoenen);
- verwoording: ervaringen bij opeenvolging, duur, verandering en ordening brengen we ook onder woorden. Dit helpt ons om meer greep te krijgen op dat brede begrip *tijd*. We spreken over: duurt dat nog zo lang? dat is snell eerst, later, toen, lang geleden, als ik groot ben, opa is al heel oud...;
- meting: het leren vergelijken van wat oud en nieuw is (iemand is ouder, dat zie je aan...; dit speelgoed is nieuw, want...), is een manier van 'kwalitatief' meten. De duur van een gebeurtenis of activiteit kun je 'kwantitatief' meten, bijvoorbeeld met natuurlijke tijdmeters (zandloper, waterloper, klok).

Het omgaan met verwoording en meting van gebeurtenissen in de tijd draagt bij aan de vorming van tijdsbegrip. Toch hoeft kunnen klok kijken nog niet te betekenen dat er sprake is van echt tijdsbegrip. Kinderen kunnen soms wijzers aflezen of dagen van de week aangeven zonder dat ze enig begrip hebben van tijd. Omgaan met de klok en de kalender (dag, week, maand, jaar) is overigens iets dat in onze cultuur niet gemist kan worden en waarmee jonge kinderen ontdekkend en oriënterend al vroeg in contact komen en geleidelijk meer vertrouwd raken. Via het ontdekken en beleven van veranderingen bij zichzelf (groot worden, eigen fotoalbum), bij anderen (gezin, familie, buurt) en het andere (oude en nieuwe dingen, gebruiksvoorwerpen, foto's, huizen) ontwikkelt zich geleidelijk het 'ontluikend historisch besef'. Dat is een proces van jaren. Een centrale rol in dit proces speelt de ontdekking van de continuïteit en van de verandering van oud en nieuw gekoppeld aan het ontdekken en kunnen plaatsen van gebeurtenissen in de eigen levensgeschiedenis.

6 Mens en ruimte

De ontwikkeling van het ruimtebegrip verloopt langs een aantal te onderscheiden lijnen.

- Van kleine ruimte naar grote ruimte. Ruimte heeft te maken met een begrensde omgeving. Deze begrenzing betreft aanvankelijk de kleine, zeer nabije ruimte die zich geleidelijk uitbreidt (horizonvergroting): de thuisruimte, de route van school naar huis, het meegaan winkelen, op visite of op vakantie gaan.
- Van concrete ruimte naar abstracte ruimte. De ontwikkeling van het ruimtebegrip begint bij het eigen 'staan' in de ruimte. Het is een concrete, tastbare actieruimte, waarin je je met je eigen lichaam oriënteert, waarin je beweegt, een bepaalde houding aanneemt, iets aanraakt, pakt, versjouw, stapelt, op een rij legt. Aan de basis van deze actieruimte ligt de lichamelijke oriëntatie (lichaamsschema). Pas geleidelijk aan representeert een kind de ruimte zodanig, dat het laat zien dat het om kan gaan met
 - . de eigen plaats ten opzichte van de dingen om hem heen (routes dichtbij, ver weg);
 - . de onderlinge relaties tussen de dingen om hem heen (de blokken liggen onder de stoel, nabouwen van een toren);
 - . ruimtelijke situaties in het platte vlak (in meer concrete afbeeldingen zoals een tekening van een markt of in meer abstracte voorstellingen zoals tangrammen, symbolen of een eenvoudige plattegrond).
- Van weten naar begrijpen en toepassen. Via allerlei activiteiten leren kinderen omgaan met ruimtelijke begrippen: aanwijsspelletjes, opdrachtjes in de klasseruimte, benoemen van plaatsaanduidingen van voorwerpen in de concrete ruimte. In de omgang met de volwassene thuis en op school raakt elk kind geleidelijk vertrouwd met ruimtelijke begrippen. Echt begrijpen en toepassen ontwikkelen zich vooral door zelf actief ontdekkingen te doen en problemen (conflicten) in ruimtelijke situaties, die uitdagend en in zekere zin nieuw zijn, aan te pakken. Bijvoorbeeld bij het uitdenken van een route, het verkennen van mogelijke wegen naar school, het vinden van spannende speelplekken, het indelen van een 'minutje' in de klas of in de schooltuin, het ontwerpen van een bouwwerk of het weergeven van een bouwactiviteit in het platte vlak. Als zodanig zijn activiteiten ter ontwikkeling van het begrip van ruimte regelmatig in de lesactiviteiten verwerkt.

7 Mens en ordening

Dit ervaringsgebied is ingeruimd voor allerlei activiteiten rond symboolbewustzijn en voor ordeningsactiviteiten die niet al bij andere gebieden zijn ondergebracht. Veel oriënterende activiteiten rond symbolen, letters en cijfers hebben hier een plaats gekregen. Doorgaans zijn het activiteiten, waarbij het omgaan met meer abstracte zaken een belangrijke rol speelt.

Iedere indeling van ervaringsgebieden of themavelden heeft haar voors en tegens. Thema's als 'mens en macht', 'mens en het economische', 'mens en cultuur' zult u in de indeling niet aantreffen. Dit heeft te maken met accenten bij jonge kinderen. We vinden dat 'macht' goed is onder te brengen bij 'sociaal' (omgaan met elkaar). En we denken dat 'gezond gedrag' en 'natuur' zo'n belangrijke rol spelen in het leven van jonge kinderen, dat we daarvoor aparte gebieden hebben benoemd. Bovendien bepalen de onderscheiden gebieden niet de inhoud, maar helpen ze ons om evenwicht te brengen in de geboden inhouden.

Vakinhoudelijk accent

Via doewoorden en ervaringsgebieden hebben we vooral gelet op de menselijke ervaringswereld. Zo hebben we voorkomen dat *Idee* 'voorloperswerk' voor vaklijnen is geworden. Toch past in zo'n thematische benadering van *Idee* ook een bezinning op voor jonge kinderen relevante vakinhouden. Die bezinning kan ertoe bijdragen dat voldoende aandacht wordt geschonken aan het leggen van een fundament in groep 1/2 waarop 'leervakken' later verder kunnen bouwen.

In deze activiteitenmap gaat het om wereldoriëntatie. Aan de basis ervan liggen de ervaring en beleving van het eigen lichaam (lichaamsschema), de oriëntatie in ruimte en de oriëntatie in tijd. Een beknopt overzicht volstaat.

- Lichaamsschema

- . beleving, ervaring, waarneming eigen lichaam;
- . positie eigen lichaam in de ruimte.

- Ruimte

- . eigen positie in de ruimte (routes, weg naar school, paden, plekken in en om de school, op zoek in de supermarkt);
- . ervaren, beleven en vergelijken van verschillende plekken thuis, in de buurt en op school;
- . zorg voor de ruimte om ons heen (opruimen, schoon houden, zorg voor afval, schooltuin);
- . de kleine ruimte (tafelblad, zand-/watertafel, wereldspelmateriaal, omkeringen en tegenstellingen in de kleine ruimte en een eerste idee van plattegrond, spiegels).

- Tijd

- . langere/kortere routes, alles op z'n tijd (wassen, eten, koken, slapen);
- . levenscyclus (bij groeien en leven bijvoorbeeld);
- . seizoenen en wat zich dan in de natuur afspeelt;
- . dag, week, seizoen en klok.

- Natuur

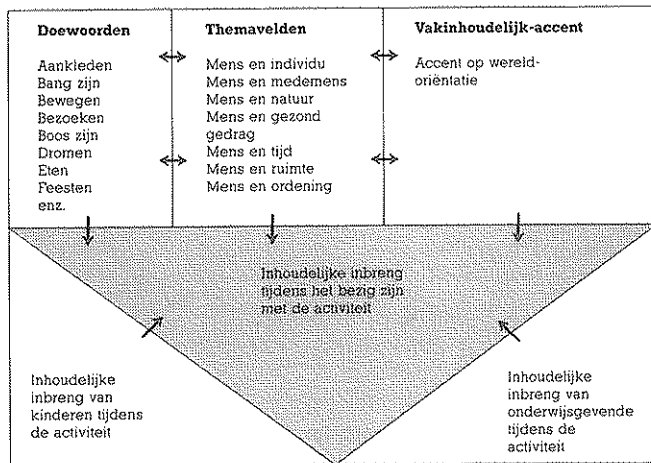
- . veranderingen ontdekken (groei, kleur, temperatuur, licht);
- . onderdelen van planten;
- . dieren rondom de school (vogels);
- . bloemen, vruchten, zaden en groenten;

- . eenvoudig voedsel bereiden;
- . huisdieren;
- . groei en werking eigen lichaam (zintuigen, ledematen);
- . bodemdiertjes;
- . proefjes doen met licht, water, aarde, lucht;
- . experimenteren met techniek (voederhok timmeren, waterleiding aanleggen, bruggen bouwen);
- . levende en niet levende materialen;
- . routes en paden verkennen;
- . (natuur)plekken rondom de school verkennen.
- *Gezond gedrag*
- . tijd van eten, spelen, rusten, werken;
- . hygiënische gewoonten (wassen, tanden poetsen, toiletgebruik);
- . gezond voedsel en eetgewoonten;
- . zorg voor jezelf (zelfredzaamheid, oog voor veiligheid en gevaar);
- . zorg voor de ander (gehandicapte, hulpbehoevende, maar ook oog voor elkaar in geven en nemen, in dagelijkse omgang en het uitvoeren van groepswork).

Eigen inbreng tijdens de activiteiten

Naast doewoorden, ervaringsgebieden en vakinhoudelijk accent zijn het vooral de concrete activiteiten zelf die de basis vormen voor de inhoud die in de actuele situatie aan de orde komt.

Elke activiteit gaat over een bepaalde context. Het is een gebeurtenis, situatie, verhaal enzovoort. Doorgaans zult u de gegeven beschrijving niet slaafs volgen. Zo zijn ze ook niet bedoeld. De concreetheid van *Idee* mag niet verward worden met geslotenheid. Om te voorkomen dat u steeds met vage alternatieven moet werken hebben we de ideeën heel concreet en soms in detail beschreven. We hopen dat die concreetheid versterkend werkt op de voorbeeldfunctie: zo kan het gaan, maar zo zal het niet steeds gaan en zo hoeft het niet! U kunt de beschrijvingen gebruiken als kapstok, als aanwijzing of als richtlijn/leidraad voor de vormgeving van uw eigen onderwijssituatie. Heel belangrijk is dat u erin slaagt een situatie te creëren, waarin de kinderen in dialoog met u en met elkaar eigen ervaringen inbrengen. Dit vraagt van u diagnostiserend, observerend en dialogisch onderwijzen (zie blz. 46). We hopen en verwachten dat de uitgewerkte activiteiten u daartoe zullen motiveren en steunen. Op de volgende bladzijde vindt u de inhoudelijke invalshoeken in schema.

Intercultureel en roldoorbrekend perspectief

Idee is wereldoriënterend van karakter. De wereld die de kinderen gaan verkennen is geen statisch geheel, niet iets dat altijd hetzelfde blijft. Juist binnen de samenleving (het sociale deel van de wereld) kunnen zich grote veranderingen voltrekken. Die veranderingen zullen en moeten ook betekenis hebben voor jonge kinderen. We doelen in dit verband op de steeds groter wordende etnisch-culturele diversiteit voor wat de samenstelling van de maatschappij betreft en op het veranderende normen en waardenbesef als het gaat om de rolverdeling tussen mannen en vrouwen.

Hoe kun je daar in groep 1/2 nu mee aan de slag? Wij zijn van mening dat dit niet kan door middel van een cognitieve benaderingswijze. Geen onderwijs dus over rolpatronen of over de huizenbouw in het Rifgebergte in Marokko. Kennisoverdracht mag in de hogere leerjaren een middel zijn om het onderwijs een meer intercultureel of roldoorbrekend karakter te geven, in groep 1/2 is attitudevorming een geschikte weg. Het jonge kind is bezig een wereldbeeld op te bouwen waarin het regelmatigheden (die het ervaart en ontdekt) probeert in te passen. Vanzelfsprekendheden ten aanzien van menselijke gedragingen en voorkeuren zijn van die regelmatigheden: Een jurk over een lange broek aandoen is stom! Mannen uit zuidelijke landen kussen elkaar! Appelmoes is lekker! Alle kinderen hebben feest als ze jarig zijn!

We proberen in *Idee* bij te dragen aan het doorbreken van dit soort vanzelfsprekendheden. Niet door ze expliciet aan de orde te stellen, maar door kinderen te laten ervaren dat het ook anders kan en dat de werkelijkheid soms ook anders is. Vanuit dit intercultureel en roldoorbrekend perspectief is *Idee* ook geschreven: als een bril die u als leerkracht kunt opzetten om naar de wereld te kijken.

Twee voorbeelden:

1 In het lesidee *Brood nodig* (doewoord 'Eten') ver-

tellen de kinderen welke soorten brood ze kennen. Behalve wit en bruin brood en krentenbollen kunnen ook 'pide' (Turks brood) of 'pan-dushi' (Antilliaanse broodjes) genoemd worden. Na een rubriceeractiviteit organiseert u een broodproeverij met alle genoemde soorten brood. Geblinddoekt proeven de kinderen de stukjes brood. Zo ervaren ze dat er meer is dan het brood dat ze van huis uit kennen.

2 Sylvia Sleutel speelt de hoofdrol in lesidee *De woordenwerkplaats* (doewoord 'Werken/maken'). Ze gaat zeer handig om met allerlei gereedschap en is technisch zeer bedreven. Zo bouwen we een nieuwe vanzelfsprekendheid in: techniek is ook iets voor meisjes! U hoeft hier helemaal niet uitdrukkelijk op in te gaan, kinderen geven zelf wel aan of ze vinden dat dit element past binnen hun wereldbeeld. Pas wanneer blijkt dat dit voor een kind geen vanzelfsprekendheid is, kunt u hier in een gesprek op doorgaan.

6 DOORGAANDE LIJN

Idee legt in groep 1/2 een stevig fundament waarop in de leerjaren daarna verdergebouwd kan worden. Vanaf groep 3 garanderen verschillende methodische lijnen binnen het vormingsgebied kennisgebieden een goede aansluiting op de activiteiten suggesties uit *Idee*. *Idee* kan dan ook gezien worden als fundering voor vervolgmethoden. Daarnaast bestaat er een specifieke aansluiting op het programma *In de kijker*.

Voor de kennisgebieden in groep 3 en 4 is een onderwijsprogramma ontwikkeld met als titel *In de kijker*. *In de kijker* kent drie inhoudelijke lijnen: *Aardrijkskunde In de kijker*, *Natuur In de kijker* en *Geschiedenis In de kijker*.

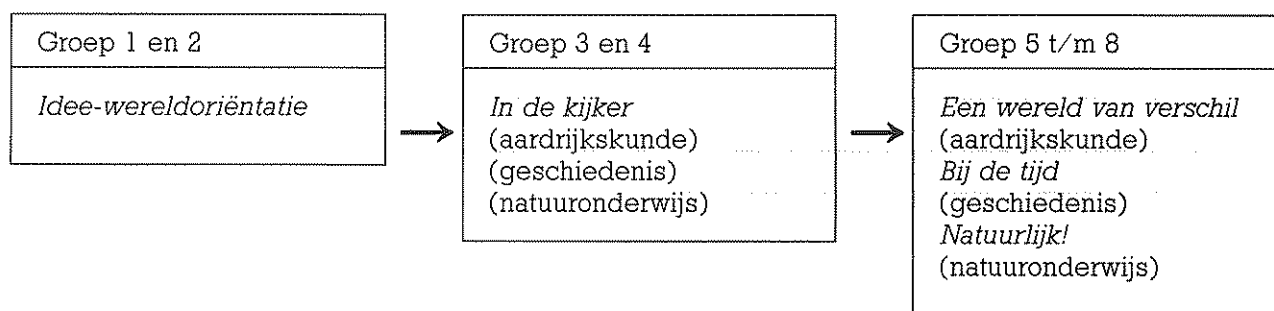
Deze programma's bouwen voort op de wereldoriëntatie-activiteiten uit *Idee*. In *Idee* worden de wereldoriëntatie-activiteiten geïntegreerd aangeboden, maar met herkenbare accenten op ordening in ruimte en tijd, op de natuur en op de sociale en culturele omgeving. Wat betreft ruimtelijke oriëntatie komen in *Idee* vooral de lichaamsoriëntatie en de verkenning van de directe omgeving aan bod.

Aardrijkskunde In de kijker gaat in groep 3 verder met deze verkenning van de omgeving en schenkt geleidelijk meer aandacht aan de afgebeelde ruimte. In groep 4 wordt hier nog een verdere uitbreiding aan gegeven.

Natuur In de kijker kent dezelfde uitgangspunten als *Idee* en zet het ontdekkend leren kennen van de natuur voort. Natuuronderwijs wordt opgevat als integratie van aspecten van biologie, natuurkunde, natuurkundige aardrijkskunde en bevorderen van gezond gedrag.

Tijdsoriëntatie krijgt in *Idee* vooral vorm in activiteiten waarin kinderen ervaringen opdoen met tijdsaspecten, waarin ze tijdsbegrippen leren hanteren of veranderingen ontdekken die in de tijd plaatsvinden. Het dagelijks en historisch tijdsbesef zijn verder uitgewerkt in *Geschiedenis In de kijker*. *Idee* vormt samen met *In de kijker* en methodes voor de kennisgebieden voor groep 5 tot en met 8 een sluitend geheel.

Om een gerichte keuze mogelijk te maken is het schema op bladzijde 24 en 25 handzaam.

Overzicht Wereldoriëntatie-ideeën

Doewoord	Ruimte	Tijd	Natuur	Gezond gedrag	Individueel	Sociaal
1 Aankleden	Alles in de kast	Een zonnebril en wol- len sokken	Een kip met een winterjas Pop in het veld	Anders is niet gek		Voor elk vak een ander pak
2 Bang zijn		Dag en nacht	Draakjes en andere monsters	Brand Flink en flauw Geen gevaar? Wel waar!		Wipneus en Pim en het carnavalsbal
3 Bewegen	Wie weet de weg?		Alles in de wind Achteruitland Zwimmers, springers, lopers en vliegers	De spoken zijn op pad Twee tellen uitdrijven!		
4 Bezoeken	Lijn 31 Drie, twee, een, nul ...	Naar een museum	Op reis in de buurt	Het goede handje		Bij wie ben je ge- weest?
5 Boos zijn	Ruzieplekken	Ben je boos, pluk een roos	Dierenruzie Je tanden laten zien	Weer goedmaken?		Per ongeluk
6 Dromen	Dromen komen uit de lucht	Droomtijd	Driss, de dromerige dromedaris	Op stap in Dromen- land	De ogentovenaar	De toversirkel
7 Eten		Ieder hapje op zijn tijd	Niet te veel, niet te weinig Wat lust een mus?	Weet wat je eet! Gezond eten Wie doet de afwas?		Sandro's Pizzeria Brood nodig
8 Feesten	Feest in de poppen- hoek	Een waslijn vol fees- ten	Bladeren in feestkleuren Elk dier heeft wel eens plezier Een hapje lente	Een cadeau voor... Feestelijke hapjes		Mag ik op je feestje komen?
9 Graven	Onze straat is open!	Opgraving Weer een andere kuil	Grondsoorten Van een heleboel zand Kleine beestjes Eenij, beentje, kiezelsteentje	Riolering		
10 Groeien	Groene plekjes in de buurt	Levensloop Juf op de driewieler	Tuinieren Naar de bakker Het is groot en bruin en ... Ei, ei Kijk, zo groeit dat!	Knip, knip... naar de kapper		Baby in de buik
11 Horen/praten	Luisterwandeling	Ons eigen weerjour- naal	Wat hoor ik daar? Geluid kun je zien Weergeluiden Ssst..., oh ja!			Mag ik deze dans van u? Ons eigen orkest
12 Kijken	Verander eens van standpunt		Spiegelkje, spiegeltje aan de wand Elk oog is anders Schaduwen		Op wie lijkt je? Kennen zonder kijken	

Doewoord	Ruimte	Tijd	Natuur	Gezond gedrag	Individueel	Sociaal
13 Leren		Alles leer je op zijn tijd.	Knappe dieren Pas op!	Wassen en plassen Oversteken		Leer het van een ander.
14 Leven/sterven		Levensloop	Mijn konijn is dood! Een dierenbabyboek Vogels voeren	Sterven Het ongeluk De maak-betertas	Juf, mijn tand wiebelt	
15 Ruiken/proeven	Ruikspel	Waar smaakt dat naar?	De neus Snuffel de speurhand Mmmm... dat ruikt lekker!	Bah! Er zit een luchtje aan!		
16 Spelen		Mijn eigen vroeger	Herfstspel Laat maar rollen	Ik verveel me zo Pietenpolka		Spelletjes uit andere landen
17 Spetteren	Waterleiding	Zand op mijn eigen hand. Spetter, pieter, pater	Alle eendjes spetteren in het water Waterdierjes Druppels maken Wat drijft? Wat zinkt?		Van top tot teen	
18 Vliegen		Vliegen door de tijd	Bubbelen Het grote vogelboek Ons weerstation	Hou je adem in en stik niet!		De speeltuin
19 Voelen			Koud en warm Voelspriet Dieren hebben ook gevoel	Aui	Met een lach en een traan Voelvingertjes	
20 Werken/maken	Werkplekken in de buurt	Wat doe jij? Oud en versleten Instrumenten maken	Waar leren dieren dat? Woonruimte gezocht	Meneertje Bijdehand Ik doe een mama- ding.		
21 Winkelen	Winkels in de buurt		Op de markt Zorgen voor straks	Dit moet je kopen! Ik heb alles		Weg met de poppen- hoek!
22 Wonen	Sjouwen en bouwen	Kijk, wie we daar hebben! Kijk, daar woont een merel in de heg!	Ik woon in een kom Huisje... beestje Minidierfeshuis		Hier woon ik	Droomslaapkamer
23 Zoeken	Wie vindt de schat? Licht en donker en schaduw. Iets kwijt zijn	Er was eens ...	Zoek, zoek, zoek Beestje wat doe jij?	Verdwaald	Zoek jezelf!	
24 Zorgen	Mensen zorgen voor mensen Wie gaat er mee?	Bollen en zaden	Vogelfans Wie zorgt voor de kleintjes? Houd de omgeving schoon		Ik kan het zelf al!	Opgeruimd staat netjes

7 BESCHRIJVING VAN IDEE

Bronnenboekgedachte

Idee wereldoriëntatie is een ruim gesorteerd bronnenboek voor wereldoriënterende activiteiten in groep 1/2. Er zijn in totaal 166 suggesties in beschreven, waaraan vaak nog een of meerdere varianten zijn toegevoegd. Deze 166 ideeën zijn thematisch geordend in 24 zogeheten doewoorden. Op bladzijde 18 zijn deze doewoorden uitvoerig beschreven. *Idee* gaat in de ideeën uit van een vakinhoudelijk accent, namelijk wereldoriëntatie.

Organisatiematrix

De 'Organisatiematrix' is bedoeld als hulpmiddel bij het kiezen uit de ideeën. Het is mogelijk dat u een activiteit zoekt voor een bepaalde werksituatie of voor een bepaalde leeftijdsgroep. De zes verschillende situaties zijn beschreven onder 'Organiseren en differentiëren' (blz. 47). In de organisatiematrix kunt u ook aflezen of een idee seizoengebonden is, of er materiaal bij nodig is en of er een doeblad bij hoort. Alle ideeën zijn in een organisatiematrix geplaatst; de indeling in doewoorden is erin terug te vinden (zie blz. 28 e.v.).

Doebladen

De doebladen zijn om te kopiëren. Ze passen bij een activiteit en geven er een extra dimensie aan. De doebladen zijn niet, zoals traditionele speelwerkbladen, bedoeld als oefenmiddel voor de verstandelijke ontwikkeling. Ze hebben diverse functies:

- als attribuut voor een spel(letje);
- als middel tot visuele ondersteuning van de les-suggestie;
- als voorbeeldblad bij een activiteit;
- als hulpblad waarop de kinderen iets kunnen noteren;
- als mogelijkheid tot creatieve verwerking;
- als middel om de overstap naar het tweedimensionale vlak voor het kind te vergemakkelijken;
- als middel om de wereld van het schrift te ontdekken.

Activiteit

De beschrijvingen van de activiteiten die hierna volgen zijn praktisch en concreet; het verloop van een activiteit is steeds heel precies aangegeven. Mogelijk wekt dit de indruk van: zo moet je het letterlijk doen! Dit zou geen juist beeld zijn. De beschreven activiteit wil niet meer zijn dan een idee voor de leerkracht zelf, een suggestie, een inspiratie om zelf door te gaan op het onderwerp. Daarvoor is een beschrijving op heel concreet niveau nodig, omdat alleen dan de activiteit goed voorstelbaar is. Vaak eindigt een beschrijving van een activiteit met een of meer variaties.

Draaiboek

Het draaiboek vermeldt op beknopte wijze zaken die in de voorbereiding nodig kunnen zijn.

- *Situatie*: door middel van een vignet is aangegeven in welke situatie de activiteit optimaal uitvoerbaar is. We onderscheiden zes verschillende situaties: de kring, de werkles, het hoekenwerk, de spelles, het buitenwerk en activiteiten in de speelzaal (zie bladzijde 47 en 48).

- *Bedoeling*: per idee zijn bedoelingen aangegeven. De codering die erbij staat komt overeen met die van het doelstellingenoverzicht op bladzijde 16 e.v. Om een keuze te maken uit de ideeën kunt u ook vanuit doelstellingen kiezen. Een overzicht van de doelstellingen, gekoppeld aan de inhoud van het idee, is te vinden op bladzijde 35 e.v.

- *Materiaal*: een aanduiding van welk materiaal nodig is bij de activiteiten. Niets hoeft u te beletten om hier variatie aan te brengen of er ander materiaal aan toe te voegen. Mogelijk brengt het doorlezen van de beschrijving u op alternatieve ideeën.

- *Organisatie*: hier wordt aangegeven of er in de organisatie iets bijzonders gedaan moet worden hetzij in de voorbereiding, hetzij tijdens de uitvoering. In de beschrijving van de activiteit zelf zijn waar nodig eveneens aanwijzingen opgenomen voor de organisatie.

- *Jaarkalender*: soms wordt de relatie gelegd met een bepaalde feestdag, een veel voorkomende gebeurtenis of de actualiteit.

- *Leerlijn*: hier is aangegeven voor welke leeftijdsgroep de activiteit door ons gedacht is. Door middel van een of twee zwarte hokjes hebben we dat zichtbaar gemaakt. Als u zelf ervaren heeft dat het idee ook prima uitvoerbaar is met een andere leeftijdsgroep, kunt u zelf het betreffende hokje inkleuren. Tevens geven we onder 'Leerlijn' vaak nog een korte aanduiding van welke doorgaande lijn van belang is: dit lesidee bouwt voort op..., kan gevolgd worden door..., past bij....

- *Observatie/evaluatie*: hier zijn in het kort de punten aangeduid die in het bijzonder aandacht zouden kunnen krijgen bij observatie en evaluatie.

Lengte- en breedtepakket

Idee is een totaalpakket, waarin samenhang centraal staat. Alle ideeën, inclusief doebladen, zijn per doewoord geordend opgenomen in twee mappen. Dit is het breedtepakket: u heeft het geheel in zijn totale breedte. Elk doewoord is voorzien van een thema-inleiding.

U heeft nu de ideeën voor wereldoriëntatie. In het kader van de keuze van een nieuwe methode/programmering voor wereldoriëntatie/kennisgebieden in een doorgaande lijn is dat een logische daad. Nu u start met één pakket kunt u dat altijd uitbreiden tot het totale pakket. Bovendien kunt u met behulp van

een 'ombouw'-handleiding de lengtepakketten ordenen naar een breedtepakket. De thema-inleidingen per doewoord zijn in dit ombouwpakket opgenomen.

Paginerings

Het is van belang op te merken dat *Idee* twee soorten paginering kent.

1 Rechtsomder: deze paginering is bestemd voor het breedtepakket. Dit pakket is verzameld in activiteitenmap a (doewoord 1 t/m 12) en activiteitenmap b (doewoord 13 t/m 24).

2 Rechtsboven: deze paginering is bestemd voor het lengtepakket. Voor elk vakaccent is er namelijk een afzonderlijk lengtepakket: voor rekenen-wiskunde, voor taal-lezen en voor wereldoriëntatie.

Een zonnebril en wollen sokken	Aankleden
ACTIVITEIT	DRAAIBOEK
	Situatie
In de groep trekt u een paar laarzen, handschoenen en dikke wollen sokken aan. U zet een zonnebril op, doet een dikke sjaal om en trekt een tuig een badjas aan. Terwijl u dit doet, zullen de kinderen spontaan reageren, maar u gaat er (nog) niet op in. Als u zelf met allerlei kledij uit verschillende seizoenen hebt uitgedoosd, roept u de kinderen in een kring om u heen. U laat hen nog een poosje vrij reageren. Daarna gaat u op de reacties in: Waarom kan ik dit nu niet aantrekken? Wat zou ik dan beter aan kunnen doen? Wanneer trek je dit dan aan? Wat hoort bij elkaar? Waarom? Wie kent de namen van de seizoenen? Waarom heb je zelf vandaag deze kleren aan?	Beooging Ondersken van en ervaringen opdoen met aspecten van tijd (tijdsbeleving, besef van tijd, ritme-maat, volgorde van tijd, tijdsduur, biologisch en sociale tijdsbesef) (15.1). Het wissen van de seizoenen (15.5.1). Relatie weer-kleding (15.5.3).
In een grote doos hebt u allerlei kleding uit verschillende seizoenen gestopt. U laat de kinderen er om de beurt een kledingstuk uithalen. Ze moeten erbij vertellen wanneer je zo'n kledingstuk draagt: in de zomer, herfst, winter of lente. In iedere hoek van het lokaal hebt u een plaat met afbeeldingen uit de vier seizoenen opgehangen. De uitgezochte kleding wordt nu telkens onder de juiste plaat gelegd. Sommige kleding kan in verschillende seizoenen gedragen worden en dus onder verschillende platen tushoren. Dit verachijnt biedt u de gelegenheid om met de kinderen te praten over het feit dat de temperatuur vaak bepalend is voor wat je aantrekt. Ook kunt u aan de orde stellen dat sommige kleren van dunne stoffen gemaakt zijn en andere van dikke. En de kleur van de kleding krijgt aandacht: licht en vrolijk in de zomer, wat somberder en donkerder in de winter. Tot slot mogen de kinderen zich aankleden voor (naar keuze): een dagje aan het strand, een flinke strandwandeling in het najaar of een sneeuwballenwedstrijd. Alles wordt natuurlijk geshowd.	Materialen Kledingstukken en accessoires uit de vier seizoenen. Een grote wandplaat van elk seizoen: een grote doos.
Variatie	Organisatie U moet ervoor zorgen dat van tevoren heel wat kleding verzameld is. U kunt aan de kinderen vragen om een en ander van thuis mee te brengen.
Allerlei kleding aantrekken die niet bij elkaar hoort: wie ziet er het gekst uit?	Jaarskalender Dit lesplan kunt u in elk seizoen uitvoeren.
IDEE © MALMBERG	Leerlijn ☒ Groep 1. ☐ Groep 2.
	Observatie/evaluatie Leggen de kinderen verband tussen het weer (de temperatuur) en kleding? Kunnen ze uitleggen waarom ze soms een dikke trui dragen en op andere dagen alleen maar een bloesje? Wie kent de namen van de seizoenen?

Organisatiematrix

Kring	Werkles	Hoekenwerk	Spelles	Buitenwerk	Speelzaal	Groep 1	Groep 2	Jaarkalender	Materiaal	Doebladen	Titel
Aankleden											
■	□	■	□	□	□	■	■	■	■	□	Een zonnebril en wollen sokken
■	□	□	□	□	□	■	■	■	■	□	Anders is niet gek
■	■	□	□	□	□	■	■	□	■	□	Alles in de kast
■	■	□	□	□	□	■	■	■	■	■	Pop in het veld
■	■	□	□	□	□	■	■	□	■	■	Voor elk vak een ander pak
■	■	□	□	□	□	■	■	■	■	□	Een kip met een winterjas
Bang zijn											
■	□	□	□	□	□	□	■	□	□	□	Flink en flauw
■	□	□	□	□	□	■	■	■	■	□	Wipneus en Pim en het carnavalsbal
□	□	■	□	■	□	■	■	■	■	□	Draakjes en andere monsters
□	□	□	□	□	■	■	□	□	□	□	Dag en nacht
■	■	□	□	□	□	■	■	□	■	■	Geen gevaar? Wel waar!
■	□	□	□	□	■	■	■	■	■	□	Brand!
Bewegen											
□	□	□	■	□	■	■	■	□	■	□	De spoken zijn op pad
■	■	□	□	□	□	■	■	■	■	□	Zwemmers, springers, lopers en vliegers
■	□	□	□	■	□	■	■	□	■	□	Achteruitland
■	□	□	□	■	□	■	■	■	■	■	Alles in de wind
□	□	□	□	□	■	■	■	■	■	□	Twee tellen uitdrijven!
■	□	□	□	■	□	■	■	□	□	■	Wie weet de weg?
Bezoeken											
□	□	□	□	■	□	■	■	■	■	□	Op reis in de buurt
□	■	□	□	□	□	□	■	■	■	■	Bij wie ben je geweest?
■	□	□	■	□	□	■	■	□	■	□	Lijn 31
□	■	□	□	■	□	■	■	□	■	□	Naar een museum
□	□	□	□	□	■	■	■	■	■	□	Drie, twee, een, nul...
■	□	□	■	□	□	■	■	□	■	□	Het goede handje

Kring	Werkles	Hoekenwerk	Spelles	Buitenwerk	Speelzaal	Groep 1	Groep 2	Jaarkalender	Materiaal	Doebleden	Titel
Boos zijn											
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Ben je boos, pluk een roos
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Per ongeluk
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Je tanden laten zien
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☐	☐	Dierenruzie
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☐	Ruzieplekken
☐	☐	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☐	Weer goedmaken?
Dromen											
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	De ogentovenaar
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Driss, de dromerige dromedaris
☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Dromen komen uit de lucht
☐	☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☐	Droomtijd
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	De tovercirkel
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Op stap in Dromenland
Eten											
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Brood nodig
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Niet te veel, niet te weinig
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Weet wat je eet!
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Gezond eten
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	Wat lust een mus?
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Ieder hapje op zijn tijd
☐	☒	☐	☒	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Sandro's Pizzeria
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☐	Wie doet de afwas?
Feesten											
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Mag ik op je feestje komen?
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Een cadeau voor...
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Elk dier heeft wel eens plezier
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Een hapje lente
☐	☒	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Bladeren in feestkleuren
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Feestelijke hapjes
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Een waslijn vol feesten
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Feest in de poppenhoek

Kring	Werkles	Hoekenwerk	Spelles	Buitenwerk	Speelzaal	Groep 1	Groep 2	Jaarkalender	Materiaal	Doelbladen	Titel
Graven											
☐	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Grondsoorten
☐	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Onze straat is open!
☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Kleine beestjes
☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Weer een andere kuil
☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Opgraving
☐	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Riolering
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Van een heleboel zand
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Eentje, beentje, kiezelsteentje
Groeien											
☐	☒	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	Kijk, zo groeit dat!
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	Ei, ei
☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Tuinieren
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☐	Juf op de driewieler
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Naar de bakker
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Knip, knip... naar de kapper!
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Baby in de buik
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Groene plekje in de buurt
Horen/praten											
☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	☐	Wat hoor ik daar?
☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	☐	Mag ik deze dans van u?
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Ons eigen weerjournaal
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Weergeluiden
☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Luisterwandeling
☐	☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☐	Geluid kun je zien
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Ons eigen orkest
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Ssst... oh ja!

Kring	Werkles	Hoekenwerk	Spelles	Buitenwerk	Speelzaal	Groep 1	Groep 2	Jaarkalender	Materiaal	Doelbladen	Titel
Kijken											
☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☐	Verander eens van standpunt
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Op wie lijkt je?
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Spiegeltje, spiegeltje aan de wand...
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☐	Elk oog is anders
☐	☒	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Schaduwen
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Kennen zonder kijken
Leren											
☐	☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☐	Leer het van een ander
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☐	Alles leer je op zijn tijd
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Wassen en plassen
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☐	Pas op!
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☒	☐	Knappe dieren
☐	☐	☐	☒	☐	☒	☐	☒	☐	☒	☒	Oversteken
Leven/sterven											
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	Juf, mijn tand wiebelt
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Grote gebeurtenissen
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Mijn konijn is dood!
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Sterven
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Een dierenbabyboek
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Vogels voeren
☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☐	☒	☐	Het ongeluk
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	De maak-betertas
Ruiken/proeven											
☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Mmmm..., dat ruikt lekker!
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Waar smaakt dat naar?
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Ruikt het hier?
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Bah! Er zit een luchtje aan!
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Snuffel de speurhond
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	De neus

Kring	Werkles	Hoekenwerk	Spelles	Buitenwerk	Speelzaal	Groep 1	Groep 2	Jaarkalender	Materiaal	Doelbladen	Titel
Spelen											
☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☐	☒	☐	Ik verveel me zo
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Mijn eigen vroeger
☐	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☐	Herfstspel
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Laat maar rollen
☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☒	☐	Pietenpolka
☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Spelletjes uit andere landen
Spetteren											
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	Van top tot teen
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☒	☐	Zand op mijn hand
☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Alle eendjes spetteren in het water
☐	☐	☒	☐	☒	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Waterdiertjes
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Druppels maken
☐	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Wat drijft, wat zinkt?
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Spetter, pieter, pater
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Waterleiding
Vliegen											
☐	☒	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Bubbelen
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	De speeltuin
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Vliegen door de tijd
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Het grote vogelboek
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Hou je adem in en stik niet!
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	Ons weerstation
Voelen											
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Koud en warm
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Voelsprietten
☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	☐	Dieren hebben ook gevoel
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Au!
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Met een lach en een traan
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Voelvingertjes

Kring	Werkles	Hoekenwerk	Spelles	Buitenwerk	Speelzaal	Groep 1	Groep 2	Jaarkalender	Materiaal	Doebladen	Titel
Werken/maken											
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Wat doe jij?
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Werkplekken in de buurt
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☐	☐	Ik doe een mama-ding
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☒	Meneertje Bijdehand
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Oud en versleten
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Instrumenten maken
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Waar leren de dieren dat?
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Woonruimte gezocht!
Winkelen											
☐	☒	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Winkels in de buurt
☐	☐	☐	☒	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Weg met de poppenhoek!
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Dit moet je kopen!
☐	☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☐	Op de markt
☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☐	☒	☐	Ik heb alles
☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Zorgen voor straks
Wonen											
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Droomslaapkamer
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Waar ik woon
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Kijk, wie we daar hebben!
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Minidiertjeshuis
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Huisje... beestje
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Sjouwen en bouwen
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☐	Kijk, daar woont een merel in de heg!
☒	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☒	☒	☒	☐	Ik woon in een kom
Zoeken											
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☒	Zoek jezelf!
☒	☐	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	Zoek, zoek, zoek
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Iets kwijt zijn
☒	☐	☐	☒	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Verdwaald
☒	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☐	☒	☒	☐	Beestje, wat doe jij?
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☒	☐	☒	☐	Er was eens...
☒	☒	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☒	☒	☐	Licht en donker en schaduw
☐	☐	☐	☐	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☐	Wie vindt de schat?

Kring	Werkles	Hoekenwerk	Spelles	Buitenwerk	Speelzaal	Groep 1	Groep 2	Jaarkalender	Materiaal	Doebladen	Titel
Zorgen											
											Ik kan het zelf all
											Mensen zorgen voor mensen
											Vogelfans
											Wie gaat er mee?
											Opgeruimd staat netjes!
											Houd de omgeving schoon
											Bollen en zaden
											Wie zorgt voor de kleintjes?

Doelstellingen

Titel en inhoud	Doelstellingen
Aankleden	
Een zonnebril en wollen sokken Welke kleding draag je wanneer?	Tijdsbeleving. Wisselen van de seizoenen. Relatie weer-kleding.
Anders is niet gek Feestkleding uit verschillende landen.	Inleven in en rekening houden met gevoelens/gedachten van anderen.
Alles in de kast Kinderen bergen uitgeknijpte kleren op in een (getekende) kast.	Omgaan met ruimtelijke begrippen. Oriëntatie in de ruimte naar plaats, betekenis en functie.
Pop in het veld Vogelverschrikkers maken en bespreken.	Verkennen van de omgeving; onderscheiden en benoemen.
Voor elk vak een ander pak Welke kleding hoort bij bepaalde beroepen?	Kennis van en ervaring met de omgeving waarin we leven.
Een kip met een winterjas Onderzoeken van veren.	Ervaringen met en kennis van dieren.

Bang zijn

Flink en flauw Ieder kind is wel eens flink of bang en kleinzerig.	Gevoelens uiten en gedachten weergeven. Kennis nemen van elkaars gevoelens en gedachten en ervoor openstaan.
Wipneus en Pim en het carnavalsbal Poppenkastverhaal. Wipneus maakt andere poppen bang.	Kennis nemen van elkaars gevoelens en gedachten en ervoor openstaan. Zich inleven in gevoelens/gedachten van anderen.
Draakjes en andere monsters Kleine diertjes bekijken en verwoorden waarom je ze eng vindt.	Bekijken en vergelijken van dieren rondom de school.
Dag en nacht Volgorde van gebeurtenissen bij het slapen gaan, inclusief bang zijn in het donker en getroost worden.	Kennis van en ervaring met de omgeving. Rangschikken van gebeurtenissen. Begrippen van dagelijks tijdsbesef.
Geen gevaar? Wel gevaar! Bang zijn in gevaarlijke situaties en voor gevaarlijke voorwerpen.	Kennis en attitude ten aanzien van lichamelijk welzijn en vermijden van riskant gedrag.
Brand! Ervaringen met vuur en brand.	Ervaringen met en kennis van de niet levende natuur. Vermijden van riskant gedrag. Zelfredzaamheid.

Bewegen

De spoken zijn op pad Schimmenspel waarbij de kinderen spoken zijn die allemaal verschillende bewegingen maken.	Eigen lichaam.
Zwemmers, springers, lopers en vliegers Onderzoeken hoe dieren zich voortbewegen.	Ervaringen en kennis opdoen met en van dieren. Onderscheiden van hoofdgroepen van dieren. Bekijken van dieren rondom de school.
Achteruitland Bewegen alsof je een film teruggedraait. Leergesprek over het menselijke bewegingsapparaat.	Eigen lichaam.
Alles in de wind Ontdekken dat wind bewegende lucht is. Voelen en meten hoe hard het buiten waait.	Ervaringen en kennis opdoen met en van de niet levende natuur. Weersverschijnselen waarnemen.
Twee tellen uitdrijven! Gesprek over zwemles. Spel met 'zwem-bewegingen'.	Eigen lichaam. Gevoelens uiten. Inleven in gevoelens en gedachten van anderen.
Wie weet de weg? Na een wandeling de route samen met de kinderen tekenen. Zelf een route maken en naloopen.	Relaties tussen elementen in het platte vlak. Werken met een plattegrond.

7 BESCHRIJVING VAN IDEE

Titel en inhoud	Doelstellingen
Bezoeken	
Op reis in de buurt Onderzoeken/waarnemingen doen op schoolplein, op straat, in plantsoen.	Oriëntatie op uitbreidende ruimten. Verkennen van de omgeving door zintuiggebruik. Vergelijken van plekken in omgeving.
Bij wie ben je geweest? Elkaar interviewen over weekend.	Zelfredzaamheid. Uitingsvaardigheden. Mondigheid.
Lijn 31 Met de bus gaan, hoe gaat dat in zijn werk?	Oriëntatie op uitbreidende ruimten. Zelfredzaamheid. Mondigheid.
Naar een museum Op bezoek in het museum in de buurt.	Verkennen van omgeving. Ontluikend historisch besef.
Drie, twee, een, nul... Fantasiereis per raket naar een ster.	Ervaringen met tijdsaspecten. Tijdsbegrippen.
Het goede handje Beleefd gedrag bij bezoek. Manieren van begroeten in verschillende culturen.	Gevoelens uiten. Zelfredzaamheid. Mondigheid.

Boos zijn

Ben je boos, pluk een roos Volgorde ontdekken in een boos-zijn-situatie en hoe deze ontstaat.	Gevoelens uiten, gedachten weergeven. Inleven in ander. Rangschikken van gebeurtenissen en processen.
Per ongeluk Ansichtkaart sturen om een 'stoute situatie' weer goed te maken.	Gevoelens uiten, gedachten weergeven. Kennis nemen van elkaars gevoelens en gedachten en ervoor openstaan.
Je tanden laten zien Plaatjes uitbeelden en raden van 'boze' en 'blijje' dieren.	Ervaring en kennis opdoen met en van dieren. Onderscheiden van hoofdgroepen van dieren. Gevoelens uiten, gedachten weergeven.
Dierenruzie Verhaal over een boze hond. Luisteren naar en nabootsen van boze dierengeluiden.	Ervaring en kennis opdoen met en van dieren.
Ruzieplekken Praten, tekenen en spelen van ruzie-plek-situaties.	Gevoelens uiten en gedachten weergeven. Mondigheid, zelfvertrouwen en assertiviteit.
Weer goedmaken? Situaties spelen over het-weer-goedmaken!	Kennis nemen van elkaars gevoelens, ervoor openstaan. Inleven in gevoelens en gedachten van anderen.

Dromen

De ogentovenaar Je inleven in 'kijkposities', wanneer je ogen op een andere plek van je lichaam zijn getoverd (ogen op je rug, je voet, enzovoort).	Ontdekken en leren kennen van het eigen lichaam.
Driss, de dromerige dromedaris Naar aanleiding van een vertelling over een dromedaris in Marokko tekenen kinderen op het doeblad waar dit dier van zal dromen.	Ervaring en kennis opdoen met en van dieren.
Dromen komen uit de lucht Wat je allemaal in de wolken kunt zien: kijken, praten. Een wolkenhemel namaken.	Oriëntatie in de ruimte naar plaats, betekenis en functie. Verkennen van de omgeving, onderscheiden en benoemen.
Droomtijd Wat leuk is, duurt vaak maar kort en wat niet leuk is zo lang. Met een tijdmachine gaan kinderen dat veranderen.	Ervaringen en ontdekkingen in verband met tijdsbeleving. Relaties binnen tijd en tijdsbegrippen.
De tovercirkel In groepjes, voorzien van allerlei attributen, beelden de kinderen 'toverende' wezentjes uit en verzinnen er toverspreuken bij.	Gevoelens uiten, gedachten weergeven. Gevoelens zo uiten dat anderen ze begrijpen.
Op stap in Dromenland Een Dromenland-hoek inrichten aan de hand van dozen, waarin voor verschillende 'landen' (Griezeiland, Feestland) attributen zitten.	Gevoelens uiten en gedachten weergeven.

Titel en inhoud	Doelstellingen
Eten	
Brood nodig Ordenen van voedsel per maaltijd met als invalshoek brood.	Ervaring en kennis opdoen met en van voedsel.
Niet te veel, niet te weinig Ervaren dat ook planten genoeg voedsel nodig hebben.	Ervaringen en kennis opdoen met en van planten en voedsel.
Weet wat je eet! Attitudevorming in verband met voeding. Oog voor gevaarlijk voedsel.	Kennis en attitude in verband met voeding en zorg voor de omgeving.
Gezond eten Praten over en ordenen van gezond en niet gezond eten. Attitudevorming over voedsel.	Attitudevorming over voeding. Ervaringen en kennis opdoen van en met voedsel.
Wat lust een mus? Wat verschillende dieren zoal eten.	Ervaringen en kennis opdoen met en van voedsel en dieren.
Ieder hapje op zijn tijd Via gesprek en knutselopdracht ervaringen opdoen van en met maaltijden.	Ontdekken van en ervaringen opdoen met tijd. Ervaringen en kennis opdoen met en van voedsel.
Sandro's Pizzeria Ervaringen opdoen met (Italiaans) voedsel en een rol kunnen spelen als klant, serveerster, kok (in pizzeria).	Ervaringen met voedsel. Mondigheid, zelfvertrouwen. Assertiviteit.
Wie doet de afwas? Kennis en attitudevorming over hygiëne. Weten wat bij de afwas nodig is en dit ervaren door de afwas te doen.	Attitude ten aanzien van hygiëne.
Feesten	
Mag ik op je feestje komen? Feest maken voor een jarige. Aandacht voor kinderen die 'buiten de boot vallen'.	Leren omgaan met gevoelens van anderen.
Een cadeau voor... Voor een ander een cadeau leren verzorgen.	Attitudeontwikkeling met betrekking tot zorg voor onze omgeving.
Elk dier heeft wel eens plezier Praten over, kijken naar en uitbeelden van plezier van dieren. Kinderboerderij.	Ervaring en kennis opdoen met en van dieren. Kennis maken en omgaan met huisdieren.
Een hapje lente Grote hoeveelheid tuinkers zaaien en oogsten en er feestelijke toastjes mee maken.	Volgen van groeiproces. Verzorgen van planten.
Bladeren in feestkleuren Kleurveranderingen ervaren via toverballen en bladeren. Herfstwandeling. Bladeren verzamelen en er een slinger van maken.	Verkennen van de omgeving; onderscheiden en benoemen. Het wisselen van seizoenen.
Feestelijke hapjes Bedenken en maken van feesthapjes.	Ervaringen en kennis opdoen met en van voedsel.
Een waslijn vol feesten Ontdekken van een volgorde, waarin 'eigen' feesten gevierd worden.	Rangschikken van gebeurtenissen en processen.
Feest in de poppenhoek Ruimtelijke begrippen.	Omgaan met ruimtelijke begrippen.

7 BESCHRIJVING VAN IDEE

Titel en inhoud	Doelstellingen
Graven	
Grondsoorten Kenmerken van verschillende soorten grond onderzoeken.	Ervaringen opdoen met de niet levende natuur.
Onze straat is open! Een opgebroken straat namaken in de zandtafel.	Oriëntatie in de ruimte naar plaats, betekenis en functie.
Kleine beestjes Bodemdiertjes bekijken.	Ervaring en kennis met en van dieren. Dieren rondom de school.
Weer een andere kuil Aardlagen in de diepe kuil bekijken. Wat verandert er als het weer of het seizoen verandert?	Rangschikken van gebeurtenissen en processen. Wisselen van de seizoenen. Ervaringen en kennis met en van het weer.
Opgraving Verschillende materialen ingraven en na verloop van tijd kijken of ze veranderd zijn.	Oud en nieuw, hetzelfde en anders (continuïteit en discontinuïteit). Plekken in de eigen omgeving vergelijken. Ervaringen en kennis met en van de niet levende natuur.
Riolering Leergesprek over de afvoer van vervuild water. Demonstratie in het klein bij een nagebouwd rioleringssysteem.	Kennis en attitude over specifieke aspecten van gezond gedrag.
Van een heleboel zand Op welke plekken vind je verschillende soorten zand?	Plekken in de omgeving vergelijken. Ervaring met en kennis van de niet levende natuur.
Eentje, beentje, kiezelsteentje Leergesprek over stenen; kiezelstenen beschilderen.	Ervaring met en kennis van de niet levende natuur.
Groeien	
Kijk, zo groeit dat! Groeiprocessen volgen en verwoorden. Groeikalender bijhouden.	Ervaring en kennis opdoen met en van planten. Groeiprocessen volgen en verwoorden. Planten verzorgen.
Ei, ei Groeiproces van een kuiken volgen via een serie afbeeldingen. Kuikentjes voelen.	Ervaring en kennis opdoen met en van dieren. Groeiproces volgen en verwoorden.
Tuinieren Demonstratie van tuinkleding en tuingereedschap. Werken in de schooltuin.	Ervaring en kennis opdoen met en van planten. Verzorging van planten. Groeiprocessen volgen en verwoorden. Zelfredzaamheid.
Juf op de driewieler Praten vanuit een verzameling spullen van vroeger (speelgoed, foto's).	Rangschikken van gebeurtenissen en processen. Beschrijven van gebeurtenissen uit het verleden. Leeftijd, familie, generatie.
Naar de bakker Brood maken met aandacht voor rijpsproces.	Groeiprocessen volgen en verwoorden.
Knip, knip... naar de kapper! Doe-activiteiten rond 'haren knippen'.	Lichaamsverzorging.
Baby in de buik Een zwangere moeder laat kinderen meeleven met de groei van een baby in haar buik.	Groeiprocessen volgen en verwoorden.
Groene plekjes in de buurt De 'buurt' nabouwen en voorzien van groene plekken: gras, bloemen en tuintjes.	Omgaan met ruimtelijke begrippen. Ontdekken van en omgaan met relaties tussen elementen in de ruimte. Structureren van ruimtelijke situaties in platte vlak. Oriëntatie in ruimten (plaats, functie).

Titel en inhoud	Doelstellingen
Horen/praten	
Wat hoor ik daar? Bewegingsliedje waarbij geluiden en bewegingen van dieren worden uitgespeeld.	Ervaringen en kennis opdoen met en van dieren. Huisdieren, kinderboerderij.
Mag ik deze dans van u? Verschillende soorten muziek beluisteren; sfeer/gevoelens uitbeelden (lint).	Aspecten van gezond gedrag. Muziekbeleving. Luisteren naar en bewegen op muziek.
Ons eigen weerjournaal In poppenkast het weer van de afgelopen dag laten zien, opnemen en opnieuw vertonen. Magnetische kalender met symbolen.	Tijdsbeleving. Ritme. Tijdsduur. Ervaringen met eenvoudige natuurverschijnselen. Anticiperen op gebeurtenissen. Rangschikken gebeurtenissen.
Weergeluiden Tijdens een 'weerverhaal' maken de kinderen een weergeluid: wind, regen, hagel, donder.	Weersverschijnselen en weersveranderingen waarnemen.
Luisterwandeling Geluiden in de buurt ontdekken en bespreken (cassette).	Verkenning omgeving; onderscheiden en benoemen. Plekken in eigen omgeving vergelijken.
Geluid kun je zien Geluidstrillingen in beeld brengen en voelen.	Ervaring/kennis opdoen met en van eenvoudige natuurverschijnselen.
Ons eigen orkest Een verhaal in scènes van geluiden voorzien en dit in een partituur uitbeelden.	Ervaringen en kennis met en van het weer. Tijdsbeleving (duur, volgorde). Anticiperen op gebeurtenissen (dagelijks tijdsbesef).
Ssst... oh ja! Een week lang 'stille' momenten bijhouden.	Ervaring/kennis opdoen met en van de omgeving. Plekken vergelijken.
Kijken	
Verander eens van standpunt Experimentje doen met point of view; dichtbij/ver weg volgen via wandeling en foto's van plekken.	Omgaan met relatie tussen zichzelf en elementen in de ruimte. Ruimtelijke begrippen hanteren vanuit verschillende perspectieven.
Op wie lijk je? Eigen foto en die van anderen bekijken en vergelijken.	Verkennen van de omgeving; onderscheiden en benoemen. Leeftijd, familie en generatie.
Spiegeltje, spiegeltje aan de wand... Experimenten met het spiegelen van figuren.	Verkennen van de omgeving; onderscheiden en benoemen. Ervaring/kennis opdoen met en van eenvoudige natuurverschijnselen.
Elk oog is anders Ogen bekijken, 'veranderen' en vergelijken.	Kennis en beleving van eigen lichaam.
Schaduwen Buiten en binnen experimenteren met schaduwplekjes.	Verkennen van de omgeving; onderscheiden en benoemen. Ervaringen opdoen met eenvoudige natuurverschijnselen.
Kennen zonder kijken Ontdekken door voelen, ruiken, luisteren.	Verkennen van de omgeving; onderscheiden en benoemen.

7 BESCHRIJVING VAN IDEE

Titel en inhoud	Doelstellingen
Leren	
Leer het van een ander Kleuters die net op school komen, leren hoe het er in de groep aan toe gaat.	Zelfredzaamheid.
Alles leer je op zijn tijd Levensfasen op papier. Wat heb je wanneer geleerd? De papieren op volgorde hangen.	Ervaringen met aspecten van tijd. Rangschikken van gebeurtenissen en processen.
Wassen en plassen Wanneer was je je? Uitleg over hygiëne en hoe je je handen goed moet wassen.	Kennis en beleving van je eigen lichaam. Attitudevorming met betrekking tot hygiëne. Zelfredzaamheid.
Pas op! Paddenstoelen onderzoeken. Leren omgaan met beschermde planten.	Vergelijken van onderdelen van planten.
Knappe dieren Op plaatmateriaal ontdekken wat dieren allemaal kunnen. Leergesprek over waarom dieren die mogelijkheden nodig hebben.	Ervaringen en kennis opdoen met en van dieren.
Oversteken Leren oversteken samen met een verkeersbrigadier.	De functie en betekenis van verkeersbrigadiers.
Leven/sterven	
Juf, mijn tand wiebelt Kinderen maken gebittenkaarten. Zodra er een tand wisselt, wordt deze weggeknipt.	Beschrijven en vergelijken van gebeurtenissen toen - nu. Volgorde van gebeurtenissen verwoorden met tijdsbegrippen.
Grote gebeurtenissen Praten over belevenissen. Met foto's eenvoudige tijdbalk maken.	Volgorde van gebeurtenissen verwoorden met tijdsbegrippen.
Mijn konijn is dood! Versje en gesprek over huisdieren die doodgaan. Vergelijken van het sterven van dieren en planten. Seizoenenboek maken.	Ervaringen en kennis opdoen met en van planten. Wisselen van seizoenen.
Sterven Praten over nare én fijne herinneringen in verband met doodgaan van opa of oma.	Inleven in gevoelens en gedachten van anderen; hiermee rekening houden.
Een dierenbabyboek Kinderen maken een boek over babydieren. Praten, plakken en eventueel bezoeken.	Ervaring en kennis opdoen met en van dieren.
Vogels voeren Suggesties over materiaal en voedsel om vogels in de winter te helpen.	Verzorgen van dieren op school. Ervaring en kennis met en van voedsel. Bekijken en vergelijken van dieren rondom school.
Het ongeluk Naspelen van ervaringen bij een ongeluk. oe kun je dit voorkomen?	Kennis en attitude over lichamelijk welzijn en vermijden riskant gedrag.
De maak-betertas Kennismaking met instrumenten die een arts gebruikt. Kinderen leren omgaan met angst voor arts, behandeling, ziekenhuis.	Kennis en attitude over lichamelijk welzijn.

Titel en inhoud	Doelstellingen
Ruiken/proeven	
Mmmm..., dat ruikt lekker! Bloementuin/kwekerij bezoeken. Bloemen ruiken, tekenen, drogen en vergelijken.	Verkennen van de omgeving; onderscheiden en benoemen. Ervaring en kennis opdoen met en van planten.
Waar smaakt dat naar? Etenswaren geblinddoekt proeven en identificeren. Wat eet je bij welke gelegenheid?	Relaties binnen tijd en tijdsbegrippen.
Ruikt het hier? 'Ruikplekjes' vergelijken in een concrete route en op een speelbord.	Relaties tussen zichzelf en elementen in de ruimte. Begrippen van plaats en richting. Plekken in eigen omgeving vergelijken. Ervaring opdoen met eigen omgeving.
Bah! Er zit een luchtje aan! Observeren en bespreken van etenswaren die in potjes (op schoteltjes) langzaam bederven.	Kennis en attitude over specifieke aspecten van gezond gedrag (veiligheid).
Snuffel de speurhond Verhaal over wat een hond goed kan. Bewegingsliedje over een snuffelhond.	Luisteren naar verhaal. Verzorgen van dieren op school.
De neus Eigen neus verkennen door grimassen te maken voor een spiegeltje. 'Neuscollages'.	Kennis en beleving van het eigen lichaam.
Spelen	
Ik verveel me zo Spelletjes verzinnen en spelen zonder materialen.	Kennis van en ervaring met de wereld waarin we leven.
Mijn eigen vroeger Speelgoed waar de kinderen mee speelden toen ze jonger waren, wordt geordend naar leeftijdscategorie.	Ontdekken en ervaren van tijdsaspecten.
Herfstspel Spel met materialen uit de natuur. Kleurenkennis.	Bekijken en vergelijken van vruchten en zaden.
Laat maar rollen Experimenteren met rollende en glijdende voorwerpen.	Ervaringen opdoen met bewegende voorwerpen.
Pietenpolka Bewegingsspel over Zwarte Piet.	Lichaamskennis en -beleving via ervaringen, waarneming of voorstelling. Positie van lichaam in de ruimte.
Spelletjes uit andere landen Spelen van spelletjes uit diverse landen. Oog voor het gemeenschappelijke in deze spelletjes.	Zich inleven in gevoelens van anderen en hiermee rekening houden.

7 BESCHRIJVING VAN IDEE

Titel en inhoud	Doelstellingen
Spetteren	
Van top tot teen Actieliedje en dobbelspel over eigen ledematen.	Kennis en beleving eigen lichaam. Positie van het eigen lichaam in de ruimte. Ontdekken en leren kennen van eigen lichaam.
Zand op mijn hand Handen wassen, ook als ze niet zichtbaar vuil zijn.	Kennis en attitude specifieke aspecten van gezond gedrag.
Alle eendjes zwemmen in het water Via gesprek, verhaaltje en voeren op een wandeling een 'eendenfamilie' volgen.	Anticiperen op gebeurtenissen. Bekijken en vergelijken van dieren rondom de school.
Waterdiertjes Een tijdelijk aquarium inrichten voor slootdiertjes. Slootdiertjes, water uit sloot en plas onder een vergrootglas bekijken.	Verkennen omgeving, onderscheiden en benoemen. Ervaringen en kennis opdoen met en van dieren.
Druppels maken Experimenteren met overhevelen van water. Druppels maken van verschillende vorm en kleur.	Ervaring en kennis opdoen met en van de niet levende natuur. Anticiperen op gebeurtenissen. Ruimtelijke situaties structureren in plat vlak.
Wat drijft, wat zinkt? Experimenteren aan de watertafel met spullen die drijven en zinken.	Ervaringen en kennis opdoen met eenvoudige natuurverschijnselen.
Spetter, pieter, pater Kinderen vertellen hoe ze zich wassen en denken na waarom ze dat doen. Collage en poppenwashoek maken.	Lichaamsverzorging. Tijdsbeleving (dagelijks tijdsbesef).
Waterleiding Praten over, kijken naar de aanwezige waterleiding en er zelf een maken.	Oriëntatie in de ruimte naar plaats, betekenis en functie. Kennis en ervaring opdoen van de omgeving waarin we leven.
Vliegen	
Bubbelen Proefjes doen met bellen blazen.	Ervaring met en kennis van eenvoudige natuurverschijnselen.
De speeltuin Een miniatuurspeeltuin maken.	Ervaring met en kennis van bewegende voorwerpen.
Vliegen door de tijd In een tijdmachine verplaatsen kinderen zich naar diverse (feest-)momenten van het schooljaar.	Rangschikken van gebeurtenissen en processen. Het wisselen van de seizoenen. Ervaringen opdoen met aspecten van tijd.
Het grote vogelboek Leergesprek over kenmerken van verschillende soorten vogels.	Onderscheiden van hoofdgroepen van dieren.
Hou je adem in en stik niet! Bewust worden dat niet alle lucht die je inademt gezond voor je is.	Attitudeontwikkeling met betrekking tot zorg voor onze omgeving. Kennis en attitude over specifieke aspecten van gezond gedrag.
Ons weerstation Weerobservaties doen en de gegevens ervan bijhouden.	Weersverschijnselen en weersveranderingen waarnemen. Structureren van ruimtelijke situaties in het platte vlak. Anticiperen op gebeurtenissen. Relatie weer - kleding.

Titel en inhoud	Doelstellingen
Voelen	
Koud en warm Voeldozen met koude of warme voorwerpen. Proeven van koude en warme gerechten.	Verkennen van de omgeving: onderscheiden en benoemen.
Voelsprietten Onderzoeken hoe voelsprietten eruitzien. Functie van voelsprietten bespreken.	Bekijken en vergelijken van dieren rond de school.
Dieren hebben ook gevoel Op welke manier geven dieren uitdrukking aan hun 'gevoelens'? Kinderen beelden die uit.	Ervaring en kennis opdoen met en van dieren.
Au! Gesprek over subjectieve gevoelens bij pijn.	Gevoelens uiten. Kennis nemen van elkaars gevoelens en ervoor openstaan.
Met een lach en een traan Gezelschapsspel als middel om over gevoelens te praten.	Gevoelens uiten. Kennis nemen van elkaars gevoelens en ervoor openstaan.
Voelvingertjes Twee vingers zoeken dingen die fijn of niet fijn aanvoelen. Twee 'voeltafels' inrichten.	Verkennen van omgeving door zintuiggebruik.
Werken/maken	
Wat doe jij? Wat doen je ouders als jij op school bent?	Tijdsbeleving.
Werkplekken in de buurt Op welke plekken werken mensen en wat doen ze daar?	Kennis van en ervaring met de omgeving. Verschillende plekken met elkaar vergelijken.
Ik doe een mama-ding Beroepen en roldoorbreking.	Samenleven. Kennis van en ervaring met de omgeving.
Meneertje Bijdehand Leren omgaan met materiaal bij de werkles.	Kennis en attitude over aspecten van gezond gedrag. Werkhouding.
Oud en versleten Spulletjes kunnen door de tijd of door intensief gebruik kapot gaan. Aandacht voor de werkvolgorde bij reparaties.	Continuïteit en discontinuïteit in de eigen omgeving. Attitudeontwikkeling met betrekking tot zorg voor de eigen omgeving. Werkvolgorde/actievorgorde.
Instrumenten maken Van daartoe verzameld materiaal maken de kinderen blaas-, slag-, rasp-, wrijf- en schudinstrumenten.	Rangschikken van gebeurtenissen en processen. Kennis van en ervaring met natuurverschijnselen. Tijdsbeleving.
Waar leren de dieren dat? Leergesprek over dingen die dieren kunnen maken.	Ervaring met en kennis van dieren.
Woonruimte gezocht! Vogels werken aan het bouwen van nestjes.	Bekijken en vergelijken van dieren rondom de school.

7 BESCHRIJVING VAN IDEE

Titel en inhoud	Doelstellingen
Winkelen	
Winkels in de buurt Verschillende winkels bekijken. Boodschappenlijstjes maken bij wat je nodig hebt.	Zelfredzaamheid.
Weg met de poppenhoek! Een winkel inrichten in de (lege) poppenhoek. Winkeltje spelen.	Uitingsvaardigheden.
Dit moet je kopen! Leergesprekje over reclame. Kijken naar video van STER-reclame. Voorwerpen zoeken bij de reclamespotjes.	Kennis en ervaring opdoen van en met de omgeving.
Op de markt Fruit en groente maken van papier-maché en daarmee een marktkraam inrichten. Rollenspel over kopen op de markt.	Kennis en attitudevorming over voeding. Uitingsvaardigheden.
Ik heb alles Poppenkastspel over het kopen van een cadeautje voor iemand die alles al heeft.	Gevoelens uiten en gedachten weergeven. Kennis nemen van elkaars gevoelens en gedachten en ervoor openstaan.
Zorgen voor straks Ontdekken dat planten vruchten, zaden of bollen gebruiken om de winter door te komen.	Bekijken en vergelijken van vruchten en zaden. Groeiprocessen volgen en verwoorden.
Wonen	
Droomslaapkamer In de poppenhoek een 'droomslaapkamer' inrichten.	Relatie tussen elementen in de ruimte. Ruimtelijke begrippen. Werkhouding.
Waar ik woon Praten over eigen woonomgeving en daarvan een 'droomomgeving' maken (collage).	Kennis en ervaring van en met de omgeving, zichzelf en de dingen in de ruimte. Inleven in gevoelens en gedachten van anderen.
Kijk, wie we daar hebben! Woningbouwproces volgen aan de hand van foto's en knutselopdracht.	Rangschikken van gebeurtenissen en processen. Werkvolgorde/actievolverg.
Minidiertjeshuis Bodemdiertjes vangen in jampotjes en laten 'logeren' in een 'huis' voor minidiertjes.	Bekijken en vergelijken van dieren rondom school.
Huisje... beestje Over huisdieren en hun woonruimte.	Huisdieren.
Sjouwen en bouwen Een zestal subgroepjes werkt aan verschillende bouwactiviteiten: kleistenen maken, bouwen met verschillende soorten stenen en kosteloos materiaal.	Ruimtelijke begrippen.
Kijk, daar woont een merel in de heg! Bekijken en bespreken van concrete vogelnestjes of afbeeldingen.	Verkennen omgeving, onderscheiden en benoemen. Ervaringen en kennis opdoen met en van dieren.
Ik woon in een kom Aandacht voor 'woonruimten' van dieren.	Huisdieren, kinderboerderij. Spreekdurf.

Titel en inhoud	Doelstellingen
Zoeken	
Zoek jezelf! Jezelf leren kennen door kijken (spiegel) en tekenen (doeblad).	Kennis en beleving van het eigen lichaam via ervaring, waarneming, voorstelling.
Zoek, zoek, zoek Voorwerpen van eenzelfde materiaal zoeken.	Verkennen van de omgeving. Onderscheiden en benoemen.
Iets kwijt zijn Praten over situaties waarin je iets kwijt bent en wat je dan kunt doen.	Mondigheid, zelfvertrouwen en assertiviteit.
Verdwaald Verdwaalsituaties bespreken en spelen.	Oriëntatie in de ruimte. Mondigheid, zelfvertrouwen en assertiviteit.
Beestje, wat doe jij? Beestjes zoeken, bekijken en bespreken.	Bekijken en vergelijken van dieren rondom de school.
Er was eens... Zich verkleden als vroeger en daarover praten.	Beschrijven en vergelijken van gebeurtenissen toen-nu. Ontluikend historisch tijdsbesef. Oud en nieuw; hetzelfde en anders. Continuïteit en discontinuïteit.
Licht en donker en schaduw Spelen met licht, donker en schaduw (zaklantaarn, gordijnen sluiten).	Verkennen van de omgeving. Onderscheiden en benoemen. Goed zintuiggebruik.
Wie vindt de schat? Ruimtelijke oriëntatie aan de hand van schatzoeken op piratenzee met eilandjes.	Oriëntatie in de ruimte.
Zorgen	
Ik kan het zelf al! Leren voor jezelf te zorgen.	Zelfredzaamheid.
Mensen zorgen voor mensen Verkennen van de werkplekken bij verzorgende beroepen.	Oriëntatie in de ruimte naar plaats, betekenis en functie. Omgeving waarin we leven.
Vogelfans Vogels voeren.	Verzorgen van dieren op school. Bekijken en vergelijken van dieren rondom de school. Attitudeontwikkeling met betrekking tot zorg voor de omgeving.
Wie gaat er mee? Bezoek aan bejaardenhuis voorbereiden.	Kennis en attitude over aspecten van gezond gedrag. Samenleven.
Opgeruimd staat netjes! Samen de klas opruimen.	Zelfredzaamheid. Werkhouding.
Houd de omgeving schoon Wat gebeurt er met afval? Zorg voor het milieu.	Kennis van en ervaring met de omgeving. Attitudeontwikkeling m.b.t. zorg voor de omgeving.
Bollen en zaden Verzorgen van zaaigoed en planten.	Rangschikken van gebeurtenissen en processen. Verzorgen van planten. Vergelijken van vruchten en zaden. Vergelijken van onderdelen van planten. Groeiprocessen volgen en verwoorden.
Wie zorgt voor de kleintjes? Hoe zorgen vogels voor hun jongen?	Ervaring met en kennis van dieren rondom de school.

Een van de belangrijkste factoren voor ontwikkelingsgericht werken bent u, de leerkracht. *Idee* kan u concrete steun bieden, maar pas in de uitvoering van de ideeën komt de kwaliteit tot haar recht. Het is goed om even stil te staan bij een aantal eisen en voorwaarden die voor het werken met jonge kinderen heel belangrijk zijn. We noemen

- hart hebben voor kinderen;
- dialogisch onderwijzen;
- diagnostiserend onderwijzen;
- organiseren van zelfstandig werken/differentiëren;
- een klasseruimte inrichten als een uitlokkende leeromgeving;
- observeren, evalueren en plannen;

Hart hebben voor kinderen

Idee onderschrijft het fundamentele belang van een juiste basishouding in het werken met (jonge) kinderen. Deze basishouding kenmerkt zich onder meer door:

- openheid en vriendelijkheid naar kinderen;
- flexibel en creatief kunnen omgaan met de aanbieding van activiteiten;
- het uitstralen van een zekere warmte waardoor kinderen zich aangetrokken voelen, uit hun schulp durven kruipen en met grotere intensiteit en betrokkenheid meedoen in gesprek, werk en spel;
- oog hebben voor wat kinderen doen, beleven, ervaren en (willen) kunnen.

Het gaat om een basishouding die een 'ervaringsgerichte' dialoog met kleuters mogelijk maakt. Dat vraagt niet alleen om het 'aftasten' van de 'ervaringsstroom' bij kinderen, maar ook bij uzelf. Wanneer u zich positief en prettig voelt, met een zekere blijheid de groep tegemoet treedt en aan zo'n houding ook regelmatig werkt, dan zult u steeds meer open kunnen staan voor wat er in kinderen omgaat. Dan wordt onderwijzen ervaringsgericht. *Idee* probeert met de kindgerichte beschrijvingen en de observatiesuggesties te stimuleren dat u zich inleeft in kinderen. Dit wordt door onderwerpen als 'dromen', 'feesten', 'spelen' en 'leven' nog eens versterkt.

Dialogisch onderwijzen

Deze grondhouding is in feite de basis voor een manier van onderwijzen waarbij u probeert 'tweesporig' te functioneren; dat wil zeggen dat u het denken en beleven van kinderen enerzijds en de bedoeling en inhoud van het onderwijsaanbod anderzijds bij elkaar probeert te brengen. U vraagt zich daarbij steeds af wat er in de kinderen omgaat. Wat ze van een onderwerp of situatie denken, begrijpen of beleven en of de 'bemoeienis', het 'tussenbeide komen' van u wel gepast en afgestemd is.

Diagnostiserend onderwijzen

Met diagnostiserend onderwijzen sluiten we aan op dialogisch onderwijzen. In de dialoog is reeds vast te stellen hoe in bepaalde situaties een leer- of denkproces verloopt. Met diagnostiserend onderwijzen bedoelen we een manier van werken, waarbij u vooral gericht bent op afstemming van de ontwikkelingsbehoeften van de kinderen en het omgaan met het onderwijsaanbod. Twee zaken zijn hierbij van belang.

Ten eerste vraagt u zich af hoe kinderen in bepaalde speel-werksituaties blijf geven van het kunnen omgaan met een bepaald handelingsrepertoire. Anders gezegd: het gaat niet primair om wat kinderen kunnen, maar vooral om *hoe* ze iets kunnen. U ziet bijvoorbeeld een kleuter bouwen. U ontdekt dat het kind al behoorlijk kan stapelen, maar dat het nog nauwelijks te werk gaat volgens een plan (strategisch handelen) en kennelijk geen duidelijk beeld heeft van wat het wil bouwen. Ook ontdekt u dat het kind nog weinig oog heeft voor regelmaat en symmetrie. Op grond van wat u ontdekt wacht u geschikte momenten af om met dit kind 'in dialoog' te treden, waarbij u het bijvoorbeeld aanmoedigt tot nog hoger stapelen of wijst op een patroon in het gemaakte muurtje enzovoort. De kunst van diagnostiserend onderwijzen is vooral het handelingsgericht kunnen observeren. Dat wil zeggen: tijdens het werken, spelen en praten van kinderen in staat zijn om 'manieren van doen' (handelingen) te ontdekken, die richtlijnen of vingervijzingen geven omtrent ontwikkelingsniveau, mogelijke hiaten (vroegtijdige signalering) en ontwikkelingsbehoeften. Uitgaande van die bevindingen kunt u dan het onderwijsaanbod afstemmen.

In de tweede plaats is steeds opnieuw de vraag nodig of de afstemming op de leerbehoeften met een open (indirect) of meer gesloten (gericht) aanbod de beste is. We gaan uit van het belang voor jonge kinderen van veel open leersituaties. Deze worden niet of onvoldoende bereikt wanneer u de ideeën onvoorbereid en slaafs volgt. Het lukt wel als u op grond van observatie van hoe kinderen iets doen ideeën op u in laat werken en zodanig voorbereidt, dat tijdens het werken met de kinderen een eigen inbreng van hen gewaarborgd is. Wij zijn warme voorstanders van een creatieve en open hantering van de ideeën.

Diagnostiserend werken vraagt dus dat u

- in de voorbereiding zicht heeft op
 - . hetgeen voor uw groep relevant is (niet het vele is goed, maar het goede is veel);
 - . voorkeuren en behoeften van de kinderen;
 - . hoe zelfstandig werken in uw groep georganiseerd kan worden.
- tijdens het werken
 - . het onderwerp of de inhoud aan kunt passen aan de situatie van een groepje of een individueel kind;

- . variaties kunt aanbrengen in het vrij experimenteren, gericht uitlokken, structureren en sturen;
- . gegevens verzamelt met het oog op een volgend aanbod.
- na een activiteit (werkles, werkje naar keuze, hoekenwerk) of werkdag
- . het opruimen en op orde brengen van de klasruimte hanteert als waardevolle observatiemomenten;
- . vooral registreert en vastlegt wat waardevol is voor het vervolgaanbod (zie 'Observeren, evalueren en plannen');
- . nadenkt over en reflecteert op uw eigen aandeel in de realisatie van de activiteiten met als doel in de vervolgaanpak te groeien (zie 'Dagplan', blz. 60).

De schematische tekening op bladzijde 49 heeft de bedoeling het diagnostiserend, dialogisch, ervarings- en ontwikkelingsgericht werken enigszins voorstelbaar te maken.

Organiseren en differentiëren

Door concreet te zijn in de activiteitenbeschrijvingen en beknopt en helder in de draaiboeken, proberen we te voorkomen dat er problemen ontstaan met het organiseren van de ideeën. Een aantal aspecten vergt enige toelichting.

Situaties als organisatievorm

Idee gaat uit van zes verschillende situaties waarin de activiteiten kunnen plaatsvinden. De situatie waar het om gaat, is telkens aangegeven in het draaiboek; meestal is er sprake van twee situaties bij een idee.

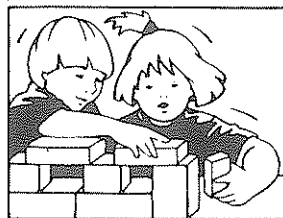
De kring: de hele groep bijeen in een cirkelvormige opstelling. Er wordt samen iets gedaan, bekeken, beluisterd of besproken. De kringvorm maakt het goed mogelijk om de kinderen op elkaar te betrekken. De activiteit die gedaan wordt, is meestal verbaal van aard. De kring is ook bij uitstek een situatie waarin liedjes worden gezongen en versjes geleerd, waarin wordt voorgelezen en verteld en waarin prentenboeken aan bod komen. We onderscheiden diverse typen kringgesprekken.

- . De ervaringskring: kinderen mogen vertellen wat ze willen, wat hun op het hart ligt. De thematiek is volledig vrij.
- . De themakring: het onderwerp staat vast, de kinderen bepalen de verdere inhoud en het verloop.

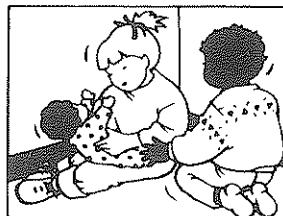
Een punt van attentie voor u is te zorgen dat de kinderen bij het onderwerp blijven. U stimuleert de kinderen om met hun eigen ervaringen te komen. Het gesprek wordt afgesloten met een samenvattende conclusie.

. De leerkring: het onderwerp staat vast, maar ook het einddoel van het gesprek, namelijk dat de kinderen kennis opdoen van en inzicht krijgen in het thema. U bepaalt als leerkracht sterk het gesprek door dat stap voor stap op te bouwen. Vooral denkvragen komen aan bod.

. De verslagkring: de kinderen vertellen elkaar hun ervaringen en bevindingen met betrekking tot een activiteit die zij net op school gedaan hebben. U helpt eventueel met de voorbereiding. Tijdens het gesprek bent u wat meer op de achtergrond.

De werkles: kinderen zijn bezig met opdrachten die voortvloeien uit een gezamenlijke instructie. Dit bezig zijn gebeurt individueel of in kleine groepjes in tegenstelling tot het klassikaal werken. Er kunnen verschillende activiteiten tegelijkertijd gedaan worden.

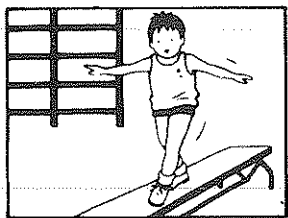
Hoekenwerk: dit is een verbijzondering van de werkles. De hoeken duiden op plekken in het lokaal waar zoveel mogelijk materialen rond een bepaald leergebied zijn neergezet, zodat de kinderen er zelfstandig en in kleine groepjes aan de slag kunnen. De hoeken zijn meestal permanent ingericht. Veel voorkomend zijn de bouwhoek, de poppenhoek, de lees-/schrijfhoek en de boekenhoek, maar er zijn ook tal van andere vormen mogelijk, zoals de luisterhoek, de ontdekhoek en de 'natte' hoek. We hanteren de term 'hoekenwerk', omdat die, als verworvenheid van het voormalige kleuteronderwijs, weer sterk in opmars is in het basisonderwijs.

De spelles: de speel-leersituatie waarin dramatische of muzikale werkvormen centraal staan. Het gaat om dramatiseren, rollenspel, improviseren, tableau vivant, muziek, poppenkast, schimmenspel en dans- en bewegingsspel. Deze activiteiten kunnen gedaan worden in een kringopstelling, maar we willen ze toch duidelijk onderscheiden van de activiteiten die onder de 'Kring' beschreven zijn.

Buitenwerk: een activiteit die buiten het eigen lokaal plaatsvindt. Dit kan zijn in de gang, elders in de school, op de speelplaats enzovoort.

De speelzaal: de speelzaal is de plaats van handeling. Dramatische spelvormen, bewegingsspel, kringspelletjes, maar ook andere activiteiten voor rekenen, taal of wereldoriëntatie waar veel ruimte voor nodig is, vinden in de speelzaal plaats. De speelzaal is met name in het draaiboek genoemd, zodat bij de planning rekening kan worden gehouden met de beschikbaarheid ervan.

Differentiëren en zelfstandig werken

Gedifferentieerd werken is een organisatievorm die voortkomt uit de traditie van het kleuteronderwijs. Er wordt daarin sterk rekening gehouden met verschillen die er tussen kinderen bestaan. Voor het werken met *Idee* betekent differentiëren dat u

- niet altijd alle kinderen aan een activiteit laat meedoen;
- binnen een activiteit niet van alle kinderen hetzelfde verwacht, maar dat u rekening houdt met leeftijd en ontwikkelingsniveau, eigen interesses of emotionele moeilijkheden van een kind;
- uit het grote aanbod van ideeën juist die ideeën kiest die op een bepaald moment goed aansluiten

bij de groep of bij een deel van de groep. En dat u binnen een activiteit rekening houdt met verschillen: niet alle kinderen hoeven hetzelfde te doen, het taalgebruik in (kring)gesprekken wordt afgestemd op het kind tot wie u zich richt en in de verwerking volgt ieder kind de eigen creatieve en emotionele mogelijkheden;

- waar nodig ingrijpt in de bezigheid van kinderen.

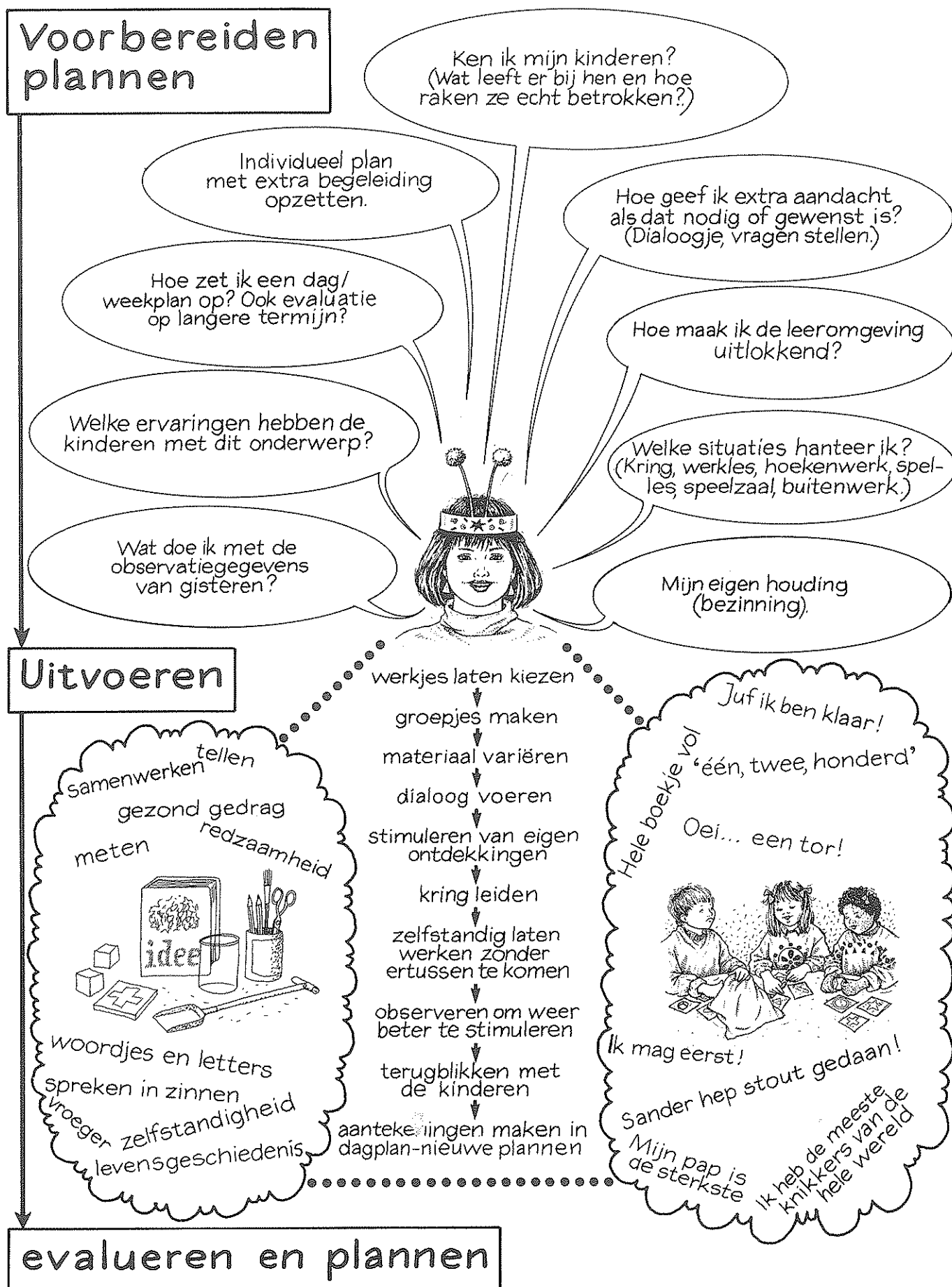
De discussie over de mate waarin u moet ingrijpen in de activiteiten van de kinderen is niet nieuw. Mag je sturend optreden of moet je vanaf de zijlijn toekijken naar wat de kinderen doen? Wij zijn van mening dat u mag en moet ingrijpen; het is een aspect van uw professionaliteit om invloed uit te oefenen op kinderen. Heel belangrijk hierbij is dat u voorzichtig en terughoudend bent. Dat u kinderen nooit stoort in waar ze intens mee bezig zijn en hen niet afleidt naar wat op dat moment hun belangstelling niet heeft. Wel ontwikkelingsbevorderend is iets toevoegen aan de activiteit, waarmee u de kwaliteit van de ervaringen die de kinderen opdoen verhoogt. Bijvoorbeeld door ideeën te leveren, kinderen op een ander gedachtenspoor te brengen, informatie te geven, kinderen te helpen nadenken en met nieuwe materialen te komen.

Het realiseren van gedifferentieerd werken is verder nog aan twee voorwaarden gebonden.

1 Het werken in kleine groepjes moet mogelijk zijn. Houd hier rekening mee bij de groepering van de tafeltjes. Ook het werken in hoeken is hiervoor een goede mogelijkheid. Speciaal voor taal-lezen kan de kring een vorm zijn waarbinnen taalactiviteiten plaatsvinden: omdat juist in de grote kring de minder taalvaardige kinderen zo gemakkelijk overheerst worden en daardoor minder aan bod (kunnen) komen, is de kleine (taal)kring zeer geschikt om regelmatig gesprekken en vertellingen te houden.

2 De kinderen moeten in zekere mate zelfstandig kunnen werken. De vaardigheden die bij het zelfstandig werken nodig zijn kunt u langzaam opbouwen: kinderen moeten leren dat ze op bepaalde momenten (ze moeten dan wel weten van wanneer tot wanneer) geen beroep op u kunnen doen; ze moeten met materiaal kunnen omgaan; ze moeten leren om zelf (of in een groepje) probleempjes op te lossen. Bovendien is het nodig om samen met hen een aantal gedragsregels af te spreken, bijvoorbeeld over praten of stil werken, over opstaan of rondlopen, over materiaal pakken en opruimen, over wat ze mogen doen als ze klaar zijn. Er bestaan cursussen over zelfstandig werken. We verwijzen u hiervoor graag naar uw onderwijsbegeleidingsdienst.

Diagnostiserend, dialogisch, ervarings- en ontwikkelingsgericht werken

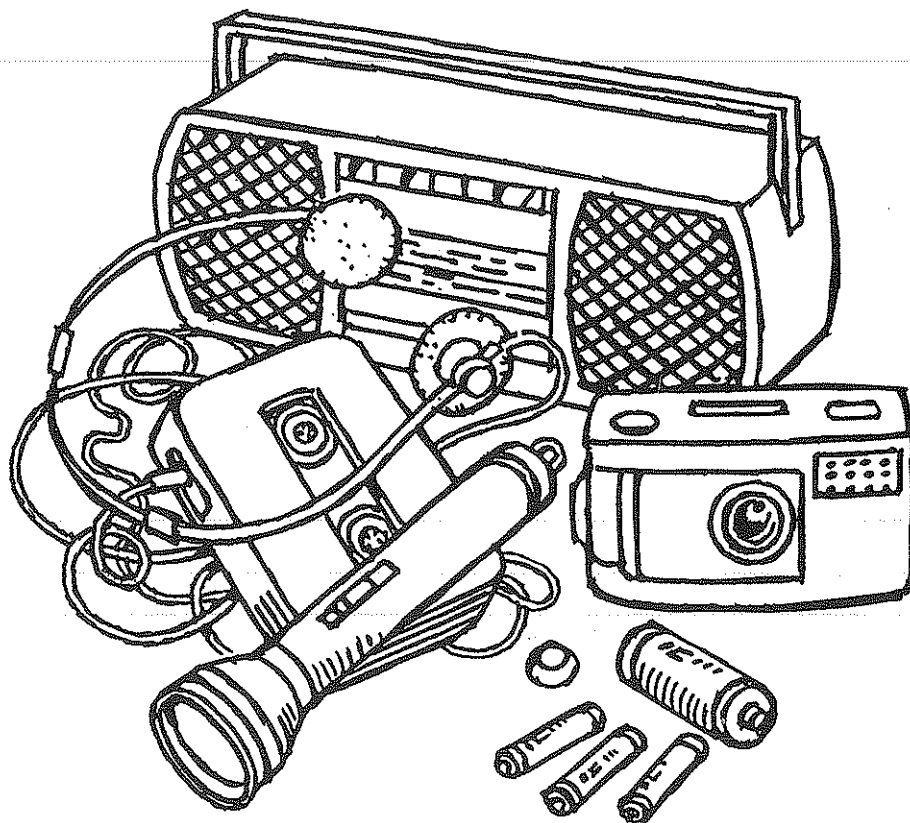

Een uitlokkende leeromgeving

De aard of de inhoud van een activiteit of de mogelijkheid tot eigen inbreng daarbij kunnen kinderen prikkelen om intens betrokken mee te doen. Maar ook de ruimte of de omgeving waarin het kind zich bevindt kan de exploratiedrang vergroten en het kind uitlokken tot ontwikkelingsbevorderende activiteiten.

Bij een uitlokkende leeromgeving kunt u denken aan

- een aankleding van het lokaal met een veelheid van artikelen en/of afbeeldingen, passend bij het thema. Een dergelijke verrijking met voorwerpen en beeldmateriaal nodigt bij voortdurend uit tot intens inleven in het thema en het daarbij opdoen van nieuwe ervaringen;
- een ontdekhoek waarin materialen zijn uitgestald die iets te maken hebben met de inhoud van het doewoord; het gaat om concrete voorwerpen uit de natuur of spulletjes die minder gewoon zijn op school;
- een verzameling prentenboeken of informatieve boeken die bij het doewoord/thema passen. In de themainleidingen worden hiertoe titelsuggesties gegeven;
- ontwikkelingsmateriaal dat goed aansluit bij het thema. Ook hiervoor geven we in de themainleidingen een lijstje met suggesties;
- naar buiten gaan met de kinderen. 'Buitenwerk', werken op iedere plek buiten het eigen lokaal, is een situatie die u regelmatig in de draaiboeken aantreft. Er is zoveel te ontdekken op plaatsen elders in het schoolgebouw of daarbuiten.

9 OBSERVEREN, EVALUEREN EN PLANNEN

Observeren

Voordat u gaat observeren vraagt u zich altijd eerst af:

- wat is het doel van mijn observeren?
- wat wil ik met het oog op dat doel precies gaan observeren?
- wat ga ik met de observatiegegevens doen?

Ontwikkelingsgericht werken betekent dat u vanuit het handelen, het gedrag van kinderen een activiteitenaanbod doet. Aan zo'n aanbod liggen keuzen ten grondslag. De belangrijkste basis voor de keuze van een activiteitenaanbod is kennis van de mogelijkheden, de belangstelling en de behoeften van kinderen. Deze kennis verkrijgt u door te observeren. Het verkrijgen van die kennis is de belangrijkste functie van het observeren. Daarnaast wilt u natuurlijk ook individuele kinderen volgen om tijdig te weten of er zich problemen voordoen. Zo houdt u zicht op het ontwikkelingsverloop.

We onderscheiden vier verschillende observatiemogelijkheden.

1 Observeren en incidenteel registreren

Wanneer u een activiteit uit *Idee* aanbiedt, kunt u dat doen met de bedoeling zoals het draaiboek van de activiteit dit aangeeft. Het is ook mogelijk dat u de activiteit met een eigen, andere bedoeling aanbiedt. In beide gevallen zult u tijdens het werk de hele groep, een subgroep of een individueel kind in de gaten willen houden. U bent daarmee afwisselend bezig, omdat u uw aandacht moet verdelen over allerlei zaken die in de groep spelen. Tijdens de activiteiten heeft u geen tijd of behoefte om systematisch allerlei observaties bij te houden. Wel zult u regelmatig op een blocnote een belangrijke indruk of een opvallende actie of reactie van een kind noteren. De observatietips in het draaiboek van de lesideeën en de tips in de beschrijving van de activiteit zelf kunnen daartoe een stimulans zijn. Als de blocnotenotities wat hebben opgeleverd kunt u die later invullen op registratieblad 1: Observeren om te stimuleren ONDERWERP (zie blz. 56).

Thema: leer het van een ander. 24/11

Nieuwe leerling (Ellen) een „koppelgenootje” geven. Arjan mag Ellen deze week inleiden in de regels van onze klas. Arjan vindt zelf regels maar moeilijk, maar nu doet hij enorm zijn best. Hij weet het veel beter dan ik dacht. Ben benieuwd of dit zo blijft.

2 Observeren en brede ontwikkelingsdoelen

Eerder is het belang onderstreept van brede ontwikkelingsdoelen. Aan deze brede ontwikkelingsdoelen werkt u doorgaans min of meer vanzelf. Ze hebben ten grondslag gelegen aan het doelstellingenoverzicht (blz. 16 e.v.). *Idee* ziet deze doelen als richtinggevers voor de langere termijn. De beschrijving van de doelen geeft u er enig inzicht in. Toch zal niet iedereen zich bij deze beschrijvingen evenveel kunnen voorstellen. Daarom hebben we hiervoor een lijst met aandachtspunten gemaakt. Deze kunt u beschouwen als een eerste hulpmiddel om tijdens het werk van alledag wat meer vanuit zulke ontwikkelingsdoelen naar kinderen te leren kijken. We geven wat voorbeelden van aandachtspunten, zo mogelijk gericht op wereldoriëntatie.

Mogelijke aandachtspunten bij brede ontwikkelingsdoelen

1 Exploreren

- Voelt zich veilig/niet emotioneel belemmerd.
- Heeft zelfvertrouwen.
- Maakt een actieve indruk, straalt ondernemingslust uit.
- Als je ernaar vraagt, geeft hij/zij aan een idee of plan te hebben met betrekking tot wat hij/zij wil gaan doen.
- Kan een gekozen activiteit goed voortzetten.
- Blijft een langer lopend projectje (van bijvoorbeeld een week) goed volgen.
- Probeert alternatieven uit wanneer iets niet meeten lukt.
- Is bij voorkeur met natuurlijk (buiten)materiaal bezig.
- Is graag met zand, water, klei, modder bezig.
- Is bij voorkeur met plantjes, dieren, gras (natuur) bezig.
- Vindt het leuk om allerlei dingen te verzamelen, te bekijken, te vergelijken, te ordenen, te onderzoeken en ermee te experimenteren.

2 Uitingsvaardigheden (representeren)

- Met objecten (bouwen, construeren)
- Wordt geboeid door de materialen en het manipuleren (zonder plan) daarmee.
- Is bij voorkeur actief met bouw- en constructiemateriaal.
- Bouwt/construeert graag naar een voorbeeld.
- Bouwt/construeert volgens een eigen plan.
- Heeft voorkeur voor vervormbare materialen (klei, zand enzovoort).

In handelingen

- Is graag betrokken bij mime- of nabootsspelletjes.
- Is graag betrokken bij bewegingsspelletjes.
- Speelt graag een poppenkastrol.

In modellen

- ☐ Heeft interesse om met wereldspelmateriaal een 'omgeving' na te maken.
- ☐ Is bij voorkeur met ruimtelijke constructies bezig.
- ☐ Maakt de klasseruimte of de directe omgeving op een tafel na.
- ☐ Knutselt graag allerlei dingen.

Bij tekenen en schilderen

- ☐ Uit zich graag in tekeningen en/of schilderwerk.
- ☐ Tekent en schildert gevarieerd (niet steeds hetzelfde).

In tekens en symbolen

- ☐ Hanteert een opdrachtkaartje met concrete voorstellingen.
- ☐ Hanteert een opdrachtkaartje met symbolische voorstellingen.
- ☐ Vindt pictogrammen interessant en praat erover.
- ☐ Vindt boekjes, teksten, letters interessant.

3 Samen spelen en samen werken (socialiseren)

- ☐ Is bij voorkeur alleen bezig.
- ☐ Doet bij voorkeur na wat een ander doet/maakt.
- ☐ Vindt een spelletje met anderen leuk.
- ☐ Is geïnteresseerd in winnen/verliezen.
- ☐ Kan met anderen meedoen bij een opdracht, een spel, een klusje.
- ☐ Is te interesseren voor regels, afspraken, manieren van doen.
- ☐ Kan zich in anderen inleven.
- ☐ Is geïnteresseerd in zorg voor anderen.

4 Redeneren, samenhangend weten en begripsvorming

- ☐ Komt graag met vragen over hoe iets zit of kan (positieve vraaghonger).
- ☐ Is vaak in stilte met zichzelf in overleg, alvorens zich te uiten (bezint eer ge begint).
- ☐ Legt gemakkelijk verband tussen regels, tekens, afspraken en de werkelijke situatie (oversteken, hygiënische gewoonten, natuurverschijnselen).
- ☐ Redeneert bij voorkeur vanuit gevoel en fantasie.
- ☐ Redeneert bij voorkeur logisch en zakelijk.
- ☐ Redeneert zonder de directe concreetheid door zich zaken voor te stellen (kan concrete situaties overstijgen).

5 Reflecteren en evalueren

- ☐ Blijft door een activiteit geboeid tot die af is.
- ☐ Voert regelmatig verbeteringen, bijstellingen uit tijdens een activiteit, een opdracht of het maken van een 'produkt'.
- ☐ Kan de interesse opbrengen om eigen 'produkten' met die van een ander samen te vergelijken.

6 Vooruit- en terugdenken (anticiperen en retrociperen)

- ☐ Kan zich vanuit het 'hier-en-nu' iets voorstellen

dat kort daarvoor of daarna gebeurt.

- ☐ Kan gedurende een les of lesdeel zelfstandig werken.
- ☐ Heeft besef van volgorde, opeenvolging bij activiteiten in het dagritme.
- ☐ Is geïnteresseerd in het werken met een planningsbord (pictografisch).
- ☐ Heeft besef van volgorde, opeenvolging bij activiteiten in week-/jaarritme.
- ☐ Heeft besef van opeenvolging en verandering in persoonlijke levensgeschiedenis/levenscyclus.
- ☐ Is geïnteresseerd in het ordenen van logische, concrete of fictieve gebeurtenissen.
- ☐ Toont interesse voor tijdmeters (klok, kalender, weekbalk, seizoenkalender).
- ☐ Toont enige interesse voor verandering en continuïteit betreffende 'oud' en 'nieuw'.

7 Communiseren.

- ☐ Doet actief mee in verschillende gesprekken.
- ☐ Kan met anderen in een groepsactiviteit overleggen.

8 Experimenteren en onderzoeken (zie ook 'Exploreren')

- ☐ Gaat bij voorkeur actief om met levende dingen.
- ☐ Gaat bij voorkeur actief om met levenloze dingen.
- ☐ Is geïnteresseerd in dingen die veranderen (bomen, bloemen, zandvormen, weer, aankleding, lokaal).
- ☐ Is geïnteresseerd in wat er regelmatig op de zandtafel (kijktabel) verschijnt.
- ☐ Komt regelmatig met zelfverzameld materiaal.

9 Zelfsturing

- ☐ Gaat bij voorkeur zonder innerlijk overleg (impulsief) aan de slag.
- ☐ Toont interesse voor het leren aanpakken van een opdracht door met hulp van de leerkracht of samen met andere kinderen eerst bij zichzelf te overleggen.
- ☐ Gaat doorgaans behoedzaam om met nieuwe en/of moeilijkere situaties om.
- ☐ Wil een aangeleerde aanpak (eerst dit, dan dat) ook in andere, soortgelijke situaties toepassen (strategisch handelen).
- ☐ Maakt spontaan gebruik van reeds geleerde routines, oplossingswegen (bijvoorbeeld toiletgebruik, bouwactiviteiten, knutselen, puzzelen).

10 Zelfstandigheid

- ☐ Kan al goed voor zichzelf zorgen: eten, kleding, wassen, toiletgebruik (zelfredzaamheid).
- ☐ Pakt graag moeilijkere werkjes aan en zet daarbij flink door (taakgerichtheid).
- ☐ Vindt het fijn ergens voor te zorgen (verantwoordelijkheidsgevoel).
- ☐ Kan samen met anderen een klusje opknappen door te helpen of te 'leiden'.

Het gaat er natuurlijk niet om dat u met zo'n 'waslijst' kinderen in actie observeert. U kiest op grond van uw observatiedoel een aspect uit. Hiervoor kunt u registratieblad 2 gebruiken.

3 Observeren en inhoudelijk accent

Wanneer u met kinderen aan specifieke doelen werkt, zult u doorgaans zelf voldoende zicht hebben op de inhoud die erbij past.

Bij alle ideeën worden subdoelen aangegeven. Deze kunt u hanteren als aangrijpingspunten voor observatie. Ze zijn per se niet bedoeld als checkmiddelen om 'beheersing' vast te stellen.

Mogelijke aandachtspunten voor observatie bij wereldoriëntatie (zie ook registratieblad 5)

1 Houdingsaspecten

- ☐ Bereidheid tot meedoen, vragen stellen, materialen hanteren.
- ☐ Nieuwsgierigheid.
- ☐ Plezier in gebruik van zintuigen bij verkennen en onderzoeken.
- ☐ Geïnteresseerdheid.
- ☐ Eigen inbreng.

2 Kennisaspecten

- ☐ Kent basisbegrippen.
- ☐ Kent algemene eigenschappen.
- ☐ Kent specifieke eigenschappen.
- ☐ Legt relaties en verbanden (doel-middel, oorzaak-gevolg).

3 Vaardigheidsaspecten

- ☐ Ordenen (sorteren, groepjes maken) van wat is waargenomen.
- ☐ Toepassen, onderzoekstechnieken (werken met een loep, interviewen, meten met natuurlijke maten).
- ☐ Vragen formuleren (voor zichzelf).
- ☐ Zelf antwoorden bedenken.
- ☐ Indrukken vastleggen door tekenen, schilderen, knutselen.
- ☐ Mondeling rapporteren over waarnemingen.

4 Observeren en zorgverbreding

Als blijkt dat bij een of meer kinderen iets bijzonders aan de hand is (opvallend gedrag of forse ontwikkelingsachterstand), zult u behoefte hebben aan meer toegespitste observatiemiddelen. Met behulp van eigen inzichten en de checklist lukt het wellicht zulke kinderen via deze gerichte middelen extra hulp te bieden. U zult uw eigen mogelijkheden wel kennen en indien nodig overleggen met collega's of hulp van een deskundige inroepen.

Evalueren

Evalueren kan op veel manieren en met verschillende bedoelingen.

1 Evalueren: bijhouden van wat aan de orde is geweest

Soms is het nuttig om bij te houden welke doewoorden, projecten of ideeën uit *Idee* aan de orde zijn geweest. De reden daarvoor kan zijn dat u een collega inzicht wilt geven in wat is/wordt aangeboden in verband met overdracht (duobaan, parallelgroep). Misschien wilt u voor uzelf overzicht houden om te weten of uw 'aanbod' evenwichtig is. U kunt dit registreren door gebruik te maken van registratieblad 6 (blz. 59). Hierop is tevens ruimte voor evaluatieve opmerkingen over betreffende onderdelen.

2 Evalueren: bijhouden van hoe activiteiten zijn verlopen (terugblik op de dag)

In dit geval evalueert u vooral uzelf. U gaat aan de hand van eigen aandachtspunten na hoe de activiteit(en) is (zijn) verlopen en wat dit betekent voor de keuze van vervolgv activiteiten. Bijvoorbeeld:

- raakten de kinderen actief bij de opdracht betrokken?
- bleef er aandacht en interesse voor het onderwerp?
- konden de kinderen zelf voldoende inbrengen en aandragen?
- was de keuze voor de hele groep, voor een subgroep of voor een individueel kind juist?
- kwam de bedoeling van de activiteit voldoende naar voren?
- met welke 'leerpunten' kan ik de volgende keer rekening houden?

Deze vorm van evalueren vraagt om 'handelingsgericht' observeren (blz. 51 e.v.). De registratiebladen die daar genoemd worden (1, 2 en 5) kunnen een hulpmiddel zijn; noodzakelijk zijn ze niet!

3 Evalueren: bijhouden van hoe kinderen zich ontwikkelen

Wanneer u nagaat hoe activiteiten zijn verlopen, bent u tegelijk bezig met de vraag hoe kinderen zich ontwikkelen. Dat kan op diverse manieren.

- Evalueren op korte termijn: in een activiteit of reeks van activiteiten laat een kind of een groepje kinderen zien (of inzien) wat hun interesseert, wat ze ervaren, wat ze kunnen. U ontdekt dan bijvoorbeeld hoe een kind een bouwactiviteit uitvoert en daarbij volgens een plan te werk gaat, dit plan weer bijstelt en daarbij een ander kind helpt. Afhankelijk van bedoelingen kunnen zo regelmatig gegevens worden verzameld. Uit een reeks van zulke gegevens kan een goed beeld ontstaan van het ontwikkelingsverloop van de kinderen.
- Evalueren op langere termijn: naast het dagelijks

volgen van kinderen (procesevaluatie) is het zinvol om bijvoorbeeld een of twee keer per jaar de hele groep met meer objectieve middelen te screenen (produktevaluatie). Zo'n screening is nuttig om een globaal en zo objectief mogelijk beeld te krijgen van een aantal cruciale ontwikkelingsdoelen. Ontwikkelingsgericht evalueren laat zich heel goed verenigen met meer objectieve toetsen, maar daar mag het niet bij blijven. Gegevens van zulke toetsen vragen om relativisering en aanvulling van zelfverzamelde gegevens. Elk team zal hier op grond van een eigen schoolconcept keuzen moeten maken.

4 Evalueren: periodiek of jaarlijks terugblikken op het onderwijs in de groep

Deze vorm van evalueren is een teamgebeuren. Samen maakt een schoolteam na een bepaalde periode de balans op. Zo'n evaluatie kan gaan over aandachtspunten als:

- staan we nog steeds achter onze manier van werken of willen we meer ontwikkelingsgericht werken?
- hebben we als team wel eenzelfde visie op het werken met jonge kinderen? Hoe bezien we de doorgaande lijn?

- zijn er zaken die we systematisch moeten gaan bijstellen, vernieuwen of verbeteren? (Klasseagenda of klasseschrift, inrichting van het lokaal, manier van omgaan met kinderen, de manier van observeren enzovoort.)

Deze vorm van evalueren levert het meest op wanneer er ook een veranderingsplan of beleidsplan uit voortvloeit.

Plannen

Ontwikkelingsstimulering vraagt om planmatig werken. De basis daarvoor ligt in het observeren van en reflecteren op wat kinderen doen. Alle planning dient daarop aan te sluiten. Dit vraagt om een stukje bezinning voor, tijdens en na het uitvoeren van activiteiten. Enkele planningsmanieren kunnen u daarbij tot steun zijn.

Dagplan

U kunt zelf op een eenvoudige manier een dagplan bijhouden. Het voordeel hiervan is dat u een manier van werken ontwikkelt waarbij u zich steeds verplicht aan te sluiten bij wat kinderen aandragen en zicht krijgt op een steeds beter realiseren van het zelfstandig werken bij de kinderen.

In het begin zult u veel en gedetailleerd plannen. Geleidelijk ontwikkelt u vanuit het concrete werken met kinderen een planningsvaardigheid, die zich steeds meer zal beperken tot enkele belangrijke notities. Hieronder volgt een voorbeeld van een dagplanning. Op bladzijde 60 vindt u een leeg dagplan-registratieblad.

Registratieblad 7

Plannen om te stimuleren

DAGPLAN

Voorbereiding	
* gisteren drie kinderen ziek (griep/heest) * vandaag ziek-zijn in de aandacht * materiaal waarvan cadeautjes gemaakt kunnen worden klaargelegd * geleide aanbidding: 'Het een lach en een traan' Idee p. 559 * gevoelens in de aandacht en deze onder woorden brengen in het begeleide groepje	
Uitvoering	
Tijd	Activiteit
8.30	binnenkomst
tot ± 9.00	kring: praten over ziek-zijn (Ank, Asir, John)
9.00	werkatopraken
9.05	- grote groep zelfstandig werken / cadeautje maken van klaargelegd materiaal - groepje 1: Spel (begeleid): 'Het een lach en een traan' Idee p. 565 - groepje 2: Poppenhoek inrichten voor zieken 'Pop is ziek'
9.45-10.15	buiten spelen
10.15	- groepje 1 en 2 nu ook cadeautje maken - ander groepje: 'Het een lach en een traan' (groepje 3)
11.45	- oppervlakkig opruimen - middagpauze
13.30	morgenopdracht afmaken
14.00	onbeperkte keuze
14.15-14.30	buiten spelen
14.30	terugblik
16.00	verhaal: 'Het rode wollen mutje' (b. Grahame)
16.15	einde van de dag
Terugblik	
* Kinderen wisten zich volop bij het spel 'Het een lach en een traan'. - Praten spontaan over eigen gevoelens. - Maartje zat er wat stil bij, maar ze heeft meer gezegd dan ooit. - Deze activiteit zet ik morgen voort met groepje 4. - Het zelfstandig werken vraagt om 'intraining' van de afspraak: 'Wanneer ik rode tijd om doe, mag ik niet gestoord worden!' Probeer dan elkaar te helpen of het zelf uit te zoeken.' (Dit zal ik deze week blijven observeren.)	

Weekplan

Het is aan te raden een eenvoudig weekplan bij te houden. Zo'n plan kunt u gemakkelijk zelf opzetten. Ook hier geldt dat het vooral een ondersteuning van het werk moet zijn. Houd het plan daarom eenvoudig en noteer alleen het noodzakelijke. Het kan bijvoorbeeld gaan over:

- uitlijning van een thema over een kortere periode;
- actuele zaken die een plaats moeten krijgen;
- vragen betreffende organisatie en materiaal, die vooraf geregeld moeten zijn;
- een overzicht van door u geselecteerde ideeën en- zovoort.

Individueel plan

In de paragraaf over 'observeren' zijn checklisten gegeven van aandachtspunten voor observaties rond brede ontwikkelingsdoelen en binnen de verschillende accenten. Het kan voorkomen dat u met betrekking tot een van de kinderen extra zorg heeft. U vraagt zich af of er nog meer gegevens verzameld moeten worden en of u dat zelf doet of hulp van anderen inroept. Registratieblad 8 kan een hulpmiddel zijn om in speciale gevallen een kind meer gericht te helpen.